

TÉMA PÉČE: KRITIKA, ANALÝZA, ALTERNATIVY

EDITORKA ZUZANA UHDE

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

dovolte mi krátké slovo úvodem k tematickému číslu časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, které je věnováno konceptu péče. Kritické rozborů společenské formy péče a vztahů v praktikách péče, stejně jako jejich vysvětlení, představují jedno z hlavních témat, kterými se feministická teorie a genderový výzkum zabývá. V návaznosti na tyto problémy feministické myšlení rovněž přispělo k diskusím ohledně nového vymezení vztahu soukromého a veřejného a zodpovězení otázky, jaké místo by měla péče ve společnosti zaujímat. Na základě reflexe vztahů a praktik péče feministické teoretičky zpochybnily ideál nezávislého jedince a poukázaly na podmíněnost individuální autonomie materiálními a společenskými vztahy. Upozornily, že vzájemná závislost, která je východiskem konceptu vztahové autonomie, představuje základní podmínku lidské existence. Péče a zajištění potřeb se v tomto světle stávají jedním z hlavních principů organizace jak veřejného, tak soukromého života. Novou výzvou pro feministické zkoumání péče je reflexe globalizace jako určující sociální dynamiky současnosti. Uchopení globalizačních procesů a s nimi spojených společenských proměn dnes představuje důležitý výzkumný rámec jak teoretického, tak empirického zkoumání péče. Tyto otázky jsou předmětem analýz a článků v předkládaném čísle.

V časopise uveřejňujeme překlad článku Joan Tronto „Problém ‚chůvy‘ ve feminismu“, kterým autorka rozpoutala živou diskusi ohledně významu a důsledků najímání služek k péči o děti a domácnost v moderní globalizované společnosti. Na tuto diskusi navazuje také příspěvek Zuzany Uhde, která se věnuje transnacionálním praktikám péče a rozboru vztahů uvnitř instituce nájemní domácí péče. Petra Ezzeddine ve svém článku analyzuje fenomén transnacionálního materství na základě biografického výzkumu mezi migrantkami z Ukrajiny pracujícími v České republice. S odlišnou interpretací a perspektivou přistupuje k těmto a souvisejícím otázkám Adéla Souralová, která prezentuje výzkum mezi komerčními agenturami nabízejícími služby hlídání dětí. Další dva články se z historické perspektivy zabývají (nejen) feministickými vizemi alternativního uspořádání vztahu soukromé a veřejné sféry v podobě zespolečnění domácích prací. Hubert Guzik rozebírá historii ideje kolektivního bydlení a Květa Jechová se věnuje historii vize osvobozené domácnosti. Poslední statí v tomto čísle je článek Adrianu Jesenkové, která koncept péče využila k rozboru současného vývoje v učitelské profesi na Slovensku.

V čísle dále naleznete rozhovor Šárky Zelenkové ze Sdružení pro integraci a migraci s Magdalou de Gusmão, zakladatelkou občanského sdružení ComuniDária, které v Portugalsku prosazuje práva migrantek a pracovnic v domácnosti. K tématu čísla časopisu jsou zaměřeny také recenze odborných knih, např. knihy *Global Care Work*, kterou editorky připravila Lisa Widding Isaksen. V rubrice zprávy a komentáře stojí za povšimnutí mimo jiné informace o právě probíhající kampani za práva migrantek pracujících v českých domácnostech a článek o právních aspektech zaměstnávání migrantek v domácnosti v České republice. Kromě toho je zde rovněž článek o výstavě *Krise péče* a o probíhajícím úsilí o vytvoření platformy migrantek v Evropě i u nás.

Ráda bych poděkovala všem, kteří se na přípravě tohoto čísla podíleli, včetně anonymních recenzentek a recenzentů, kteří také přispěli ke kvalitě publikovaných příspěvků. Vzhledem k aktuálnosti řady zde rozebíraných problémů a témat věřím, že toto číslo přispěje k veřejné diskusi o ocenění péče a dalších činnostech spojených s péčí o domácnost a o jejich významu pro společnost jako celek i o společenské odpovědnosti, která ze současného uspořádání pro každého z nás vyvstává.

Přeji Vám inspirativní čtení,

Zuzana Uhde

PROBLÉM „CHŮVY“ VE FEMINISMU* / JOAN TRONTO¹

The „Nanny“ Question in Feminism

Abstract: Are social movements responsible for their unfinished agendas? Feminist successes in opening the professions to women paved the way for the emergence of the upper middle-class two-career household. These households sometimes hire domestic servants to accomplish their child care work. If, as I shall argue, this practice is unjust and furthers social inequality, then it poses a moral problem for any feminist commitment to social justice.

Key words: feminist movement, domestic workers, care, justice

Danielle Slap (tři roky) se dívala ven z okna na dvorek a uviděla skupinu čtyř různě velikých srnců. „Podívej“, řekla, „je tam rodina: táta, máma, dítě a chůva.“

Enid Nemy, Metropolitan Diary

Otázka: Kdo je zodpovědný za nespravedlivé nezamýšlené důsledky?

Jsou sociální hnutí zodpovědná za své nedokončené projekty? Jedním z velkých úspěchů feminismu druhé vlny bylo ukončení genderové kastovní bariéry, která ženy držela mimo odborné povolání. Protože většina odbornic jsou heterosexuálky a vdané ženy a protože lidé si většinou hledají partnera a partnerky ve své socioekonomické statusové skupině, jedním z důsledků této větší svobody žen najít si odborné povolání byl nárůst sociálních a ekonomických nerovností mezi domácnostmi (Milkman, Reese, Roth 1998). Dalším důsledkem bylo, že se pro pracující ženy ze všech sociálních tříd stalo problémem zajištění péče o děti. Ve Spojených státech amerických existují různé možnosti péče o děti: matky se mohou rozhodnout nepracovat, nebo si zorganizovat pracovní rozvrh s partnerem tak, aby nepotřebovali žádnou pomoc s péčí o dítě zvnějšku. Mohou využít odbornou péči o děti na pracovišti nebo v obci, pokud je tam dostupná. Existují neformální centra péče o děti. Matky mohou nechat dítě u příbuzných (Uttal 1999) nebo u sousedů. Matky mohou také najmout chůvu, au pair nebo pracovníci v domácnosti, která s nimi bydlí, nebo pro ně pracuje na plný úvazek. Tato praxe se stala dostatečně rozšířenou na to, aby vedla k vyprávění vtipu citovaného výše, který byl otištěn 9. září 1999 v *New York Times*.

Tento článek se zabývá zejména morálními aspekty praktik žen a mužů z vyšší třídy a vyšší střední třídy, kteří vychovávají děti v (obvykle) dvoukariérní (většinou heterosexuální) domácnosti.² Někteří tvrdí, že dva dospělí, kteří mají odborné povolání a vychovávají děti, představují nový typ rodiny, dvoukariérní domácnost (Gregson, Lowe 1994). Dvoukariérní domácnost je odlišná od dvoupříjmových domácností v tom, že oba odborníci v dvoukariérní domá-

cnosti mají povolání, ve kterém jsou nadměrné a nepředvídatelné časové požadavky. Dvoukariérní domácnosti a další podobně situované osoby s větší pravděpodobností využívají placenou pečovatelku v domácnosti na plný úvazek, která buď bydlí u nich doma, nebo nikoli. Toto zaměření je demograficky zúžené, nicméně tyto specifické domácnosti jsou důležité. Za prvé, jedná se o rodiny, které nejvíce získaly z ukončení genderové kastovní bariéry v odborných profesích. Mým částečným cílem v tomto článku je připomenutí dlouhodobého feministického závazku „sesterství“ a podpory všech žen, který nasměrovává morální jednání. Za druhé, širší ideologie „intenzivního materství“ (Hays 1996) jde ruku v ruce s tím, co tyto ženy a muži dělají. Přestože jde o početně menší skupinu ve společnosti, jejich ideály materství prostupují a odrážejí převládající ideologii.

Samozřejmě, všechny práce spojené s péčí o děti jsou v USA placeny relativně málo a mají nízkou prestiž. Nicméně ženy najaté na tuto práci v domácnosti na plný úvazek jsou v nejtěžší situaci. V tomto článku se primárně zaměřím na dvě ze tří skupin popsaných Pierette Hondagneu-Sotelo v její práci o pracujících v domácnosti v Los Angeles. Jsou to ženy, které jsou najaté jako pomocnice žijící v domácnosti, a ty, které jsou zaměstnány na plný úvazek v jedné domácnosti.³ Téměř všechny pracující, které jsou takto zaměstnány v Los Angeles, jsou imigrantky z Mexika, Střední Ameriky a Latinské Ameriky. S odkazem na tyto osoby budu používat pojmy domácí služky (*domestic servants*), pracující v domácnosti (*domestic workers*) a chůvy (*nannies*).

V tomto článku se chci zamyslet nad tím, jak vliv dvou nezamýšlených důsledků – větších sociálních a ekonomických nerovností a větší poptávky po péči o děti – přeskupil různé druhy zodpovědnosti způsobem, který podkopává základní feministický pojem spravedlnosti. Nejprve ukážu, že když mají nejbohatší členové společnosti domácí služky, aby uspokojili svoji potřebu péče o děti, výsledek je nespravedlivý pro jednotlivce i společnost jako celek. Poté se zamyslím nad tím, zda existují zmírňující okolnosti, které

* Text byl přeložen z anglického originálu Tronto, J. C. 2002. „The ‚Nanny‘ Question in Feminism.“ *Hypathia*, Vol. 17, No. 2: 34–51. Copyright © Joan C. Tronto, 2002. Reproduced with permission of John Wiley & Sons, Inc. Překlad © Zuzana Uhde, 2012.

toto řešení, ač nespravedlivé, činí nevyhnutelným. Zvážím některé alternativní způsoby, jakými mohou ženy uvažovat o péči o děti tak, aby byla méně nespravedlivá. Poté se vrátím k otázce, za jakých okolností by měla být sociální hnutí zodpovědná za nespravedlivé nezamýšlené důsledky svého jednání. Článek uzavřu tezí, že v tomto případě je „problém chůvy“ vážným problémem pro feministky a feministy zabývající se spravedlností.

Domácí tyranie

„Rodina se služkami žijícími s nimi v domácnosti je – podle mého názoru nevyhnutelně – trochu tyranii.“

Michael Walzer, *Spheres of Justice*:

A Defense of Pluralism and Equality

„Není „feministická zaměstnavatelka služby v domácnosti“ protimluv?“

Cynthia Enloe, citována v Bakan a Stasiulis

Ačkoliv je rozsah služeb v domácnosti ve Spojených státech amerických těžké změřit (Hondagneu-Sotelo 1994: 50), není pochyb o tom, že je tato oblast v posledních dvaceti letech na vzestupu. (To platí také jinde, k situaci ve Velké Británii viz Gregson, Lowe 1994; v Kanadě viz Giles, Arat-Koç 1994; Bakan, Stasiulis 1997). V USA využívání domácích služek pro péči o děti a další „stěžejní“ péči v domácnosti vzrostlo, zejména v těch městských oblastech, kde jsou ekonomické nerovnosti největší (Milkman, Reese, Ross 1998). Nerovnosti jsou tudíž spojeny s nárůstem využívání domácích služek. Aktivisté v industriálních společnostech se zabývají regulací globálního obchodu s domácími služkami (Glenn a kol. 1994; Bakan, Stasiulis 1997; Chang 2000).

V této části článku chci ukázat, že využívání domácích služek je až na vzácné výjimky nespravedlivé, představuje tyranii ve Walzerově smyslu a je protikladně feministickým principům, jak tvrdí Enloe (cit. v Bakan, Stasiulis 1997: 13).

Morální specifika služby v domácnosti

[Citace zaměstnavatelky, která byla dotčena a naštvána, že její chůva, která u nich bydlela, požádala o příplatek] „A tak jsem upozornila na některé věci. Řekla jsem: ‚Víš, říkáš, že jsem ti nedala odměny, dobře, proč tedy nevezmeš všechny vánoční dárky, které jsem ti dala, a neprodáš je? Toto je tvoje odměna!‘ Řekla jsem jí: ‚Jsou peníze to jediné, co je pro tebe důležité?‘“

(Hondagneu-Sotelo 2001: 120)

Nejdříve se zaměřím na námitku, že není žádný důvod k tomu, abychom v této otázce uvažovali o speciálním morálním vlivu, protože využívání služby v domácnosti není odlišné od nákupu služeb a zboží na trhu. Někdo může tvrdit, že rozhodnutí najímat domácí služby znamená pouze účast v tržním vztahu, který se neliší od toho, když dítě posíláme do školky nebo když nakupujeme hotové jídlo nebo jíme v re-

stauraci, která zaměstnává a nedostatečně platí umývače nádobí. Existuje ovšem několik morálně relevantních rozdílů mezi najímáním domácích služek a nákupem zboží a služeb na trhu. Za prvé, institucionální uspořádání domácnosti je odlišné od institucionálního uspořádání trhu. Protože služba v domácnosti se odehrává v soukromém domově, často není vůbec chápána jako zaměstnání. Michael Walzer píše: „Principy, které platí v domácnosti, jsou příbuzenství a láska. Utvářejí základní vzorec vzájemnosti a závazku nebo autority a poslušnosti. Služky nemají v tomto vzorci místo, musejí mu být ale přizpůsobeny.“ (Walzer 1983: 52) Feministické badatelky byly obezřetnější než Walzer k pojetí domácnosti jako domény příbuzenství a lásky, nicméně personalismus činí domácnost specifickou. Protože jsou domácí služby chápány jako náhražka manželky v tradiční domácnosti, očekává se od nich, že se přizpůsobí přístupu, který jejich práci chápe pouze částečně jako skutečnou „práci“. Hondagneu-Sotelo si všimla toho, že zaměstnavatelé byli často šokováni, když zjistili, že jejich pečovatelky o dítě pracují pouze pro peníze (Hondagneu-Sotelo 2001: 120). Domácnost je odlišnou institucí než trh.

Za druhé, vztahy v domácnosti jsou výrazně bezprostřednější a intimnější než tržní vztahy. Status kvazirodinné členky znamená, že domácí služka je vtažena do naprostých detailů života lidí, kterým slouží. Práce pracovnice v domácnosti má odrazet hodnoty (např. ve výchově dětí nebo výkonu domácích povinností), vkus (např. při nákupu jídla, čisticích prostředků a dalšího zboží pro domácnost) a další aspekty života jejich zaměstnavatelů. Prostor, ve kterém pracuje, není veřejný pracovní prostor, ale nejpřívětivější prostor někoho jiného. Proto je míra kontroly, kterou zaměstnavatelé očekávají, že budou nad pracovnicemi v domácnosti mít, velmi vysoká, a neuposlechnutí je často emocionálně a psychologicky potrestáno.⁴

Službu v domácnosti od ostatních tržních vztahů odlišuje ještě třetí faktor. Práce služby v domácnosti je péčí a jedním z „produktů“ péče je, že vytváří trvalý vztah mezi pečujícími a opečovávanými. Kvalita těchto vztahů je proto jedním z měřítek kvality odváděné práce. Část práce služby v domácnosti proto tvoří rozvíjení a zachovávání vztahů péče. Ačkoliv tyto zájmy existují také v tržních vztazích péče (např. mezi asistentkami v pečovatelských domech a jejich svěřenci), v domácích vztazích jsou předpokládány jako vzor, a proto představují nejdůležitější část služby v domácnosti.

Pohled zevnitř na zaměstnání v domácnosti:

tří perspektivy

Ve vztazích zaměstnání v domácnosti existují různé morální perspektivy, které můžeme zvážit. Pokud pro účely jednoduchosti vezmeme v úvahu nejjednodušší vzorec vztahu, potřebujeme zvážit tři perspektivy. Můžeme uvažovat z perspektivy pracující, z perspektivy rodičů-zaměstnavatelů, většinou matek, a z perspektivy opečovávaného svěřence (*cared-for charge*), použijeme-li termín Kittay (1999). V tomto článku budu předpokládat, že svěřenec je dítě, ale argument je platný také v případě, pokud je svěřenec starší osoba, která potřebuje asistenci.

Pracující. Průměrná pomocnice v domácnosti je placena žalostně málo. Hondagneu-Sotelo udává, že nabídky práce za 150 dolarů týdně pro pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů nejsou v Los Angeles výjimkou. Odhaduje, že pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů vydělávají méně, než je minimální mzda, a pracují v průměru 64 hodin týdně. Chůvy v jejím výzkumu, které nebydly s rodinou, dostávaly průměrně 5,9 dolarů na hodinu za přibližně 45 hodin týdně (Hondagneu-Sotelo 2001: 35, 38).

Nicméně podle samotných pracujících je nejvíce degradujícím prvkem jejich práce to, že jim není poskytován dostatečný respekt a důstojnost. Z jejich perspektivy je morální stres plynoucí z práce v domácnosti veliký. Nejsou skutečně „členkou rodiny“, pomocnice v domácnosti žijí v podsvětí bez podpory nebo morálního ocenění své role (Rollins 1985; Romero 1992). Práce, která je od nich očekávána, má odrazet hodnoty zaměstnavatelů, což ji činí mnoha způsoby odcizenou od vlastního vnímání hodnot a významu. Domácí služby se musí velmi snažit, aby dokázaly získat a udržet si vlastní důstojnost (Colen 1986) a aby se vyrovnaly s pocity zlosti a bezmocnosti, které často zažívají (Rollins 1985). Navíc domácí služby mají mnohdy své vlastní rodiny, které bydlí nezdědky daleko nebo zůstávají v zemi původu (Hondagneu-Sotelo 2001). Ačkoli se všechny pracující matky musejí vyrovnat s tím, že své děti nechávají v péči někoho jiného, když pracují v domácnosti musejí opustit své děti, aby mohly zajistit, že „dětí jiných lidí“ dostanou řádnou péči, získává to nádech širavé ironie (Romero 1992; 1997). Pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů mají méně kontroly nad prostorem, který obývají, jídlem, které mohou jíst, a nad tím, zda a jak budou trávit svůj volný čas. Mohou být vystavené sexuálnímu obtěžování nebo zneužívání ze strany svých zaměstnavatelů nebo dalších členů domácnosti a mají malé možnosti najít pomoc a útočiště mimo tuto domácnost. Ačkoli některé zaměstnanecké právní předpisy se vztahují na pracující v domácnosti, jsou pouze zřídka vymáhány. Přestože existuje několik organizací, jako např. Domestic Workers of America, většina pomocnic v domácnosti nemá žádné (nebo má pouze malé) možnosti podat stížnost, nemá ochranu odborů atd. Ačkoliv mnoho málo placených pracujících v USA také nemá takové možnosti kolektivního vyjednávání, situace je očividně horší, pokud lidé pracují každý na izolovaném pracovišti.

Tyto vztahy mohou být také morálně obohacující. Starat se o děti a starší, ačkoli je to v naší kultuře znehodnocováno, je velmi intenzivní a důležité. Pracující v domácnosti jsou oceňovány za svou práci a mnoho z nich v práci získává „respekt a porozumění“ (Colen 1986). Služky v domácnosti mohou také často shledat, že blízký osobní vztah, který se může vyvinout se zaměstnavateli, je pro ně rovněž prospěšný (Hondagneu-Sotelo 2001).

Po důkladné úvaze se však ukáže, jak upozornila Diemut Bubeck, že pečovatelky jsou vždy zvláště zranitelné vůči specifické formě vykořisťování. „Vykořisťovatelský mechanismus“, píše Bubeck, „je společenská instituce dělby práce podle pohlaví, která konstruuje ženy jako pečovatelky,

a proto od nich systematicky „odčerpává pracovní rezervy“ v podobě neplacené péče (abychom věnovali pozornost Marxově definici vykořisťování).“ (Bubeck 1995: 181) Toto je pravda zejména v případě pracujících v domácnosti. Mezi aspekty, které činí „kruh péče“ vykořisťující, patří podle Bubeck to, jak mohou pracující vyjádřit nespokojenost. Pracující, kteří se chtějí bránit některému aspektu svého zaměstnání, tak mohou ve většině prací učinit vyhýbáním se své pracovní odpovědnosti. V případě péče pracující, kteří se vyhýbají povinnostem, nejvíce poškodí své svěřence. Protože péče vytváří vztahové pouto mezi pracující a svěřencem, klást odpor je těžší pro kteroukoli pečovatelku, a zejména v domácnosti, kde pracuje intenzivně s ostatními, se kterými si vytvořila trvalý pečovatelský vztah. Charakter domácí práce vytváří pravděpodobnost zneužití pracujících a ohrožuje jejich morální důstojnost. Vzhledem k nízké mzdě, pracovním podmínkám a vysoké míře libovůle, kterou zaměstnavatelé mohou uplatnit, jsou domácí služby velmi zranitelné vůči zneužití.

Rodiče-zaměstnavatelé. Břemeno najmout, vyhodit a kontrolovat domácí pomocnice, stejně jako všechny domácí povinnosti, většinou leží na ženách. Matka se může k pracující v domácnosti vztahovat jako ke své spojenkyni, nebo soupeřce. Svým postojem a předpoklady, které si vytváří o schopnostech pracující, má značnou kontrolu nad kvalitou jejího pracovního života. Nicméně vzhledem k intimitě a vysokým nárokům tohoto vztahu je velká šance, že některá část práce bude v nějakém ohledu nedostatečná. Moc zaměstnavatelky změnit podmínky zaměstnání, jednat nevypočitatelně, urazit a snižovat pracující je velmi vysoká. Vzhledem k takto velké moci je pravděpodobné, že se stane tyranskou. Matka se může k pracující v domácnosti vztahovat jako k soupeřce například kvůli náklonnosti dětí. Může kvůli tomu pracující v domácnosti po nějaké době vyhodit bez ohledu na kvalitu její práce (Hrdy 1999).

Na druhou stranu, zaměstnávající matka si může být vědoma všech těchto potenciálních zneužití, nízké mzdy, kterou vyplácí, a tak podobně, a cítit se za to provinile. Provinilost matky za to, že má pracující v domácnosti, je proto často velká. Ale jakou pozitivní roli má tato vina? Ve skutečnosti může vést k chování, jako např. obdarovávání dárky nebo vynucené intimity, které vlastně také může fungovat jako přítěž v životě pracujících v domácnosti (Rollins 1985; Bakan, Stasiulis 1997).

V poslední době si Hondagneu-Sotelo (2001) všimla odlišné nerovnosti. Velmi zaneprázdněné dvoukariéřní matky nechtějí trávit čas budováním osobního vztahu se svou pracovnicí v domácnosti. Zatímco pracující si takového vztahu cení, zaměstnavatelky, se kterými vedla rozhovory, cítí averzi vůči času, který stráví posloucháním o životě pracovnice v domácnosti, jejich starostech a problémech. Vzniká zde reciproční disproporce mezi zaangażováním pracovnic v domácnosti v životě zaměstnavatelů a odpovídajícím zaangażováním zaměstnavatelů v životě jejich pracovnic.

Děti. Jaké jsou důsledky toho, že děti vyrůstají s dalším dospělým, který je pověřen péčí o ně, pro děti samotné? Feministky se zabývaly mužskou nadvládou v domácnosti, jakou morální výchovu člověk ale získá v domácnosti, v níž je jeden dospělý tak očividně podřízený druhým? Není pochyb, že dětem se daří dobře, když jsou obklopeny dospělými, kteří se o ně starají, a mnoho expertiz uvádí, jak podstatnou osobou pro děti byla pečovatelka (Romero 1997). Na druhou stranu má tato péče řadu nežádoucích důsledků. Děti mohou očekávat, že ostatní lidé, bez ohledu na vztah k nim, budou vždy připraveni naplnit jejich potřeby. Mohou s ostatními zacházet pouze jako s prostředky, a ne jako s účelem pro sebe. Ačkoli může být žádoucí, že má dítě v domácnosti spojence, pokud tento spojenec není nezávislá osoba, co dobrého to může přinést? Susan Okin ukázala (v návaznosti na J. S. Milla a Mary Wollstonecraft), že rodina je místem pro učení se a položení základů demokracie a smyslu pro spravedlnost (Okin 1989). Pokud jsou děti svědkem svévolného a nevypočitatelného jednání rodičů se služkami nebo pokud ony samy mají dovoleno zacházet s domácími služkami podobným způsobem, nevěští to pro výchovu demokratických občanů nic dobrého.

Pokud si uvědomíme, že zaměstnavatele a pracující obvykle označuje a odlišuje „rasa“/etnicita, děti, o které pečují domácí služby, jsou ještě více vtaženy do rasistické kultury. Sau-ling Wong to rozvádí dále, když píše o roli lidí jiné barvy pleti v současných hollywoodských filmech. Podle ní „ve společnosti, která prochází zásadními demografickými a ekonomickými změnami, se zdá, že postava osoby jiné barvy pleti trpělivě mateřsky opečovávající bílé zklidňuje rasové znepokojení“ (Wong 1994: 69).

Mary Romero pozorovala, že druhá stránka věci je také důležitá. Děti z dělnické třídy jsou hned z počátku nuceny zjistit, že musí snášet životní těžkosti. Jaká rovnost příležitostí může existovat pro dítě, které truchlí, když jeho matka odchází každý den nebo týden sloužit v podstatě jako náhradní matka nějakým jiným dětem a nechává jeho bez matky? Nebo když si dítě vezme s sebou, aby bylo lidskou hračkou pro bohatší dítě (Romero 1997)? Pro děti stejně jako pro matky a pracující má služba v domácnosti s velkou pravděpodobností nespravedlivé důsledky.

Z různých důvodů se proto zdá být najímání domácích služek ze své podstaty nespravedlivou praxí. Tím ovšem nepopírám, že existují matky-zaměstnavatelky a otcové-zaměstnavatelé, kteří si jsou vědomi těchto morálních rizik a dělají všechno pro to, aby ochránili důstojnost pracujících, kterou zaměstnávají. Nicméně výzkum za výzkumem odhaluje podobné vzorce zneužívání (Colen 1986; Romero 1992; Gregson, Lowe 1994; Bakan, Stasiulis 1997; Giles, Arat-Koç 1994; Chang 2000; Hondagneu-Sotelo 2001).

Když je to nespravedlivé, proč je tato praxe na vzestupu? Je možné, že ačkoli je to nespravedlivé, neexistuje k najímání domácí služby alternativa. Lidé nejednají způsobem, který považují za nemorální. Jak si mohou rodiče, kteří si najímají domácí služku, tuto praxi ospravedlnovat? Jaký morální status mají tyto argumenty?

Obhajoba nutnosti: Existují alternativy k najímání domácích služek?

„Chceš někoho, kdo upřednostní děti před sebou,“ řekla Judy Meyers, 37 let, matka dvou dětí v Briarcliff Manor, N.Y., která pracuje pro zdravotní pojišťovnu. „Ale najít někoho za ty správné peníze není lehké.“

Caren Rubenstein, Consumer's World: Finding a Nanny Legally

V článku „Consumer's World: Finding a Nanny Legally“, který vyšel 28. ledna 1993 v *New York Times*, Caren Rubenstein píše, že pracující matky, které si najímají chůvu, to dělají, protože jsou přesvědčeny, že je to v nejlepším zájmu jejich dětí, i když to znamená, že to bude na úkor jejich chůvy. Takové přesvědčení by ovšem převážilo nespravedlnost praxe jenom v případě, kdyby to byla jediná možnost, jak zajistit adekvátní péči o děti. Jenom proto, že je předložena racionalizace nějakého přesvědčení, nečiní to takové přesvědčení spravedlivým. V této části se nejprve zaměřím na hodnoty matek vyšší střední třídy, které by mohly ospravedlnit jejich přesvědčení. Ukážu, že soubor přesvědčení, ze kterých mají výhody pouze bohaté rodiny, vytváří zdání, že najímání chůvy je nevyhnutelné.

Hodnoty vyšší střední třídy a potřeba soutěživého, „intenzivního“ mateřství

Bohaté ženy, které najímají domácí služku, jsou přesvědčeny, že jednají v nejlepším zájmu svých dětí. Pro vyšší střední třídu je „dobré mateřství“ nevyhnutelně spojeno s úspěchem dětí ve vysoce kompetitivním kapitalistickém prostředí.

Feministické filosofky nedávno zdůraznily, že mateřství stojí proti hegemonní kultuře kapitalistické soutěže, a našly v tom určitou útěchu. Sara Ruddick (1989) a později Eva Kittay (1999) tvrdí, že mateřství nebo péče o potřebné sledují odlišnou, nekapitalistickou logiku. Virginia Held argumentuje, že v postpatriarchálním světě budeme schopni vidět nesmluvní vztahy mezi matkou a dítětem jako alternativní paradigma, které může inspirovat širokou škálu sociálních vztahů a institucí (Held 1993). Sharon Hays tvrdí, že odchodem z pracovního trhu se mladé matky vzpírají kapitalistické logice (Hays 1996).

Praktiky mateřství se mohou ale pouze částečně vzepít existující kultuře a najímání domácích služek je součástí kapitalistické logiky. Jak upozorňuje Ruddick, ústředním úkolem matek (tím myslí kohokoli, kdo se věnuje praktickým mateřství) je pomoci dětem začlenit se do existujících společností. Matky jsou proto zčásti také vynucovatelky existující kultury. Přiznat, že „přístup k výchově dětí – a jazyk, který je použit k jejímu vyjádření – jde vždy ruku v ruce s ideologií doby“ (Schwartz 1993: 262), vypadá téměř jako truismus. Ellen Seiter a další ukázali, že od druhé světové války převládá model výchovy dětí, který zdůrazňuje intelektuální rozvoj dítěte. „Novou dětskou psychologií je model soustředěný na dítě. Implicitně se distancuje od mateřské autority a vyzdvihuje touhy samotného dítěte jako

racionální a sledující cíl. Protože události v raném dětství mají pro dítě největší význam, odpovědnost za péči vzrostla.“ (Seiter 1998: 308)

Ironií je, že se požadavky kladené na matky zvýšily, zatímco jejich autorita se snížila. Jejich autorita přešla na odborníky. Kritériem úspěchu matek se stala jejich schopnost vychovat děti, které naplní nebo předčí očekávání odborníků. Protože tato kritéria jsou často založena na srovnání s ostatními dětmi, snem každé dobré matky nebo rodiče je vychovat děti, které jsou nadprůměrné, jak to vtipně vyjádřil Garrison Keillor, kterého citoval Joe Pollack ve svém článku „Keillor Dazzling Down River“ z 19. července 1990 v *St. Louis Post-Dispatch*. Od matek se očekává, že najdou způsob, jak „vymáčkout“ víc z omezených zdrojů, současně ale mají malou autoritu, aby mohly mít tento svět pod kontrolou. Pokud si uvědomíme, že příležitosti se nebudou stále zvětšovat, vyplývá z toho, že děti potřebují konkurenční výhody ve srovnání s dalšími dětmi více než kdykoli předtím (Schwartz 1993; Edwards 2001). Matky jsou vybízeny, aby dětem poskytly tu správnou hudbu, zapojily je do nejlepších aktivit, poslaly je do správných škol atd., aby vylepšily jejich životní šance. Matky jsou chyceny v konkurenčním cyklu, aby se snažily vylepšit život svých dětí. Matky mohou nesobecky milovat své děti a snažit se pro ně dělat to nejlepší, v soutěživé společnosti se ale musí snažit získat a udržet kompetitivní výhody ve srovnání s dětmi jiných lidí.

To je samozřejmě ideální typ, který je poněkud přemrštěný. Výzkumy ukazují, že ačkoli jsou rodiče svázáni požadavky na výchovu svých dětí, děti je také propojují s širší sociální sítí, ve které se zapojují do poskytování péče mezi sebou (Gallagher, Gerstel 2001). Nicméně opodstatněná obava o budoucnost jejich dětí vede rodiče, a zejména rodiče ze středních tříd (Lareau 2000), k tomu, že dělají věci, které mají zlepšit konkurenceschopnost jejich dětí. To, že děti jiných lidí (například děti chůvy) tím mohou být znevýhodněny, je politováníhodné, ale je to součástí „systému“, a matky si mohou dobře zdůvodnit, že jsou bezmocné a nemohou tento systém změnit.

Kromě najmutí někoho, kdo k nim bude domů docházet na plný úvazek a pečovat o jejich děti, si rodiče z vyšší střední třídy mohou zvolit posílat děti do školky, využít služeb žen, které pečují o děti u sebe doma, nechat děti s příbuznými nebo dětem po škole zařídit program v družině. Každá dobrá instituce má pracovnice, které jsou odhodlané vyhovět zájmům a potřebám každého dítěte. Ale rodiče z vyšší střední třídy mají obavu, že jejich dětem nemusí být věnována v těchto institucích dostatečná pozornost.

Kvalitních a dostupných zařízení péče o děti je v USA relativně málo. Neexistuje garance, že příbuzní a neformální poskytovatelky péče u sebe doma poskytnou dětem dostatečně obohacující prostředí (Uttal 1999). Školní družiny nemusí být dostupné, příhodné nebo dostatečně kvalitní. Susan Chira v knižní recenzi, která vyšla 16. dubna 1995 v *New York Times*, upozornila na to, že rodiče, kteří jsou „po-

sedlí zajištěním dostatečné intelektuální stimulace pro své děti“, najímají domácí pracovní sílu, protože jsou přesvědčeni, že je dětem lépe v jejich domácím prostředí, kde mohou mít rodiče do určité míry pod kontrolou prostředí, aby bylo obohacující, tím, že zajistí dětem materiální výhody.

Protože rodiče, kteří najímají domácí pracovní sílu, jsou „posedlí zajištěním dostatečné intelektuální stimulace pro své děti“, jsou přesvědčeni, že je dětem lépe v jejich domácím prostředí, které mohou mít do určité míry pod svou kontrolou po materiální stránce. Musí se potom rozhodnout, zda najmou pracovnici, která je jako oni, nebo která je jiná, buď posílit jejich pohled na svět, nebo dětem poskytnout obohacující zkušenosti navíc, například naučit se francouzsky nebo španělsky od rodilé mluvčí (Wrigley 1995). Losangeleská tisková poradkyně Kathleen Rogers například v článku nazvaném „A Real Nanny Dilemma: Many Caretakers Have Limited English Skills; Will Kids They Watch Fall Behind?“, který vyšel 6. března 1995 v *Los Angeles Times*, se obává, že když děti tráví celý den se španělsky mluvící služkou, budou mít kompetitivní nevýhodu v porovnání s dětmi, jejichž chůvy mluví anglicky gramaticky správně. Rozhodnutí o tom, jak a kdo bude poskytovat péči, se odvíjí od obav o kompetitivní výhody dětí. Výsledkem je dále se prohlubující dojem, že pokud je jednání vedeno zájmem vlastních dětí, nemůže být morálně zpochybněno.

Pokud by existovaly příležitosti pro veřejnou diskusi o potřebách, mohly by být otevřeny otázky o materiálních potřebách domácností, zda musí rodiče pracovat tolik hodin, a o dalších možnostech, jak se vyrovnat se soutěží mezi dětmi. V současné době ale neexistuje diskuse o tom, jak časově náročná práce, aby člověk vydělal peníze na všechny „věci“, může poškodit další hodnoty, například hodnotu trávit čas se svými dětmi. Barbara Omolade vyjádřila podobnou myšlenku, když se zamýšlela nad relativně skromným ekonomickým zázemím svých dětí, ale jejich bohatým emocionálním a rodinným životem v porovnání s materiální hojností, ale emocionálním ochuzením, které zažívá mnoho dětí z bohatých předměstí (Omolade 1994). Dosud ale neexistuje veřejný prostor pro diskusi o takovém pohledu na potřeby. Potřeby dětí se staly větší a dražší bez omezení nebo veřejné diskuse, což je poháněno strachem z rostoucí soutěže o vzácná místa na konkurenčních školách, v zaměstnání atd.

Nespravedlnosti plynoucí z najímání domácích služek jsou tak zastírány ideologickou konstrukcí intenzivního a soutěživého mateřství.

Zastírání nespravedlností

Tento problém je stále neřešitelný. Protože přesně to, co domácí práci činí potenciálně zneužitelnou, je také to, co ji činí nejvhodnější formou péče z perspektivy intenzivního a soutěživého mateřství. Tato situace upozorňuje na dvě dimenze péče, které jsou málokdy zdůrazňovány, ale jsou zásadní.

První komplikací je to, že pečující práce nemůže být seřvána do zvládnutelného časového rozsahu (Stone 2000).

Vzhledem k této skutečnosti a také kvůli ideologii „intenzivního mateřství“ nemůže být péče žádné pracující matky plně dostačující. Anita Garey analyzovala, jak matky minimalizují svoji nepřítomnost tím, že rozlišují mezi rutinní pečovatelskou prací a úkony, které skutečně vyžadují jejich přítomnost, nikoli přítomnost zástupné pracovnice nebo náhradní služby. Popisuje tři základní role „bytí zde“: vztah matky k dítěti a „čas s rodinou“; integrace dítěte do života rodiny (většinou se to týká zprostředkování vztahu mezi dítětem a otcem); „dělání věcí“, propojení dítěte s širším veřejným světem (většinou ve škole nebo v zájmových kroužcích) (Garey 1999: 31). Další činnosti jako vaření, uklízení, doprava dětí atd. mohou být delegovány. Přestože matky, se kterými Garey vedla rozhovory, nenajímaly pracovnici v domácnosti, musely buď najít způsob, jak být přítomné v rozhodujících okamžicích a zajistit nějaký způsob poskytování péče v ostatní době, nebo o sobě smýšlet jako o nedokonalé matce. Nicméně složitě na těchto zásadních úkonech péče je to, že se vzpírají logice časové kontroly. Oddělit zrno od plev v „bytí zde“ pro své dítě není jednoduché. „Bytí zde“ je jasně důležité při vzdělávací hře, pokud se ale dítě zraní při běžné hře, která byla delegována na opatrovnici, pak někdo musí v „bytí zde“ zastoupit roli matky. Popravdě žádná matka nemůže být nikdy přítomna ve všech okamžicích „zásadní péče“, přestože ideologie intenzivního mateřství toto kritérium nastavuje. Pracovnice v domácnosti spíše působí jako odpovídající náhrada matky, protože jsou přítomné na plný úvazek a věnují se pouze těmto dětem. Ve skutečnosti si ony samy uvědomují, že musí zjemnit tyto obavy, vědomě se například nezmíní o prvních krůčcích dítěte, ale čekají, až je rodiče uvidí sami (Hondagneu-Sotelo 2001).

Za druhé, protože všechna péče zahrnuje „politiku interpretace potřeb“ (Fraser 1989), najmutí pracovnice v domácnosti významně zvyšuje autoritu rodičů při definování potřeb jejich dětí. Lidské potřeby jsou vymezeny pouze základní formou: co konkrétní děti „potřebují“, závisí na názoru jejich rodičů na to, co potřebují. Rodiče ale nemohou prosadit svůj názor jednostranně. Zaměstnanci a zaměstnankyně pečovatelských zařízení, neformální poskytovatelky péče u sebe doma, zaměstnanci a zaměstnankyně školy, ti všichni pravděpodobně budou mít vzájemně neslučitelné definice potřeb dětí. Pracující v domácnosti nemusí s rodiči souhlasit, ale s velkou pravděpodobností nebudou zaměstnány dlouho, pokud se jejich pohled na potřeby dětí nepřizpůsobí názoru rodičů. Najmout chůvu tak poskytuje způsob, jak se rodiče snaží udržet kontrolu nad potřebami svých dětí. V naší kultuře, kde trh stále více definuje potřeby lidí, se tento úkol stává stále složitějším (Luttwak 1999; Schor 2000). Protože rodiče nemají autoritu jinde, mohou vnímat prosazení svého názoru na potřeby dítěte jako nezbytné pro blaho dítěte.

Kvality dané podstatou péče – komplikované vymezení času a definice potřeb – je proto snadnější zajistit najmutím pracovnice v domácnosti. Ironií je, že čím více se práce domácí služby přiblíží ideálu naplňování všech přání

rodičů, aby „byly zde“ neustále a přijaly jejich pojetí toho, co děti potřebují, tím více jednotlivé pracovnice v domácnosti ztrácejí schopnost ovlivňovat svou práci prostřednictvím kontroly svého vlastního času a uplatnění vlastního úsudku.

Dále platí, že najmutí pracovnice v domácnosti slouží ekonomickým soukromým zájmům bohatých matek a otců pouze, pokud je stále ekonomicky výhodné, aby ženy měly v rodině druhou kariéru. Pokud to již nebude ekonomicky výhodné, matky se mohou přiklonit k jinému rozhodnutí ohledně vlastní práce. Myšlenka zásadního zvýšení platu pracovnic v domácnosti není proveditelná, protože zaměstnání matky se vyplácí pouze tehdy, pokud vydělává výrazně více, než kolik platí pracovníci v domácnosti.

Tato výhoda ale může být udržena pouze na úkor dětí druhých. Problém takového rozdělení zodpovědnosti je ten, že muže a ženy, kteří jsou ekonomicky zranitelní, činí provinilejší za nedostatek zdrojů. Uvažme pro jednoduchost schopnost rodičů naplánovat rozvrh tak, aby on nebo ona mohl/a „být zde“, když ho jeho nebo její děti potřebují. Jody Heymann ukázala, že dělnické rodiny nebo rodiny z nižší střední třídy mají menší pravděpodobnost, že někdo z jejich členů má takové zaměstnanecké výhody, jako je flexibilita pracovní doby, nemocenská, osobní volno atd. Aby člověk mohl pečovat o své děti, když jsou nemocné nebo mají důležitou událost ve škole atd., velmi důležitá je možnost kontrolovat vlastní pracovní čas. Ale protože tyto výhody jsou rozděleny podle třídní struktury, žáci, kteří jsou tímto nejvíce znevýhodnění, jsou ti, kteří už jsou znevýhodnění (Heymann 2000). Vzor mateřství není jednoduchý pro nikoho, složitější je ale zejména pro chudší rodiče.

Zvážila jsem možnost, že najmutí domácí služby je ospravedlnitelné, protože je nezbytné pro zajištění náležité péče o děti. Viděli jsme, že existují důvody, proč rodiče z vyšší střední třídy mohou takto uvažovat. Tyto důvody ale plynou z přístupu k dobrému rodičovství, který je svým vlastním způsobem také nespravedlivý.

Feministická zodpovědnost

Podle Margaret Urban Walker „etika zodpovědnosti“ jako normativní morální hledisko by se pokusila správně nastavit vztah lidí a zodpovědnosti“ (Walker 1998: 78). Zůstává otázka, zda feministky mají nějakou zodpovědnost za rozšíření praxe najímání chův. Připsání zodpovědnosti je komplikovaný problém. Pro formulaci konečného úsudku ovšem můžeme vyjít z některých známých koncepcí spravedlnosti.

Teoretikové a teoretičky spravedlnosti se dlouho shodují na tom, že je nespravedlivé, pokud lidé mají přímo užitek z újmy druhých. Není pochyb, že pracující muži a ženy z vyšší střední třídy mají značný užitek z najímání žen, které pracují jako málo placené a vykořisťované domácí služby. Audrey Macklin otevřeně prohlásila: „Neradostnou pravdou je, že přístup žen do dobře placených a vysoce statusově postavených profesí je umožněn návratem polovázaných služebností. Řečeno jinak, jedna žena má přístup k třídnímu

a občanskému privilegii vykoupit se z útlaku na základě pohlaví.“ (Macklin 1994: 34) Když ale ženy z vyšších středních tříd, které zaměstnávají domácí služku, jednají nespravedlivě, mají feministky podíl na zodpovědnosti za tuto nespravedlnost?

Feministky, které jako skupina formulují politické argumenty, jež mají tyto důsledky, nemohou být očividně zodpovědné ve stejné míře jako ženy, které se na této nespravedlivé praxi podílejí. Můžeme dokonce říci, že zcela nepředvídatelné důsledky by měly aktéry zbavit zodpovědnosti za důsledky jejich jednání. Navrhují ale tezi, že pokud byl tento důsledek předvídatelný, i když nezamýšlený, feministky za něj nesou určitou zodpovědnost.

Měly feministky předvídat toto nebezpečí skrývající se za jejich požadavky otevření odborných povolání ženám? Řada skutečností svědčí o tom, že ano. Za prvé, viděno z dnešního pohledu, feministky měly rozpoznat třídní předpojatost vlastních profesních přání. Afroamerické kritičky se často obávaly, že bílé ženy z vyšší střední třídy nemyslí na všechny ženy, když připravují svůj plán akce (hooks 1984). Jako další příklad můžeme vzít následující interpretaci pozice Betty Friedan: „Podle Friedan mohou být domácí práce vykonávané „kýmkoli, kdo má dostatečně silná záda“ (a „dostatečně malý mozek“) a jsou „obzvláště vhodné pro schopnosti prostoduchých dívek“. Když Friedan definuje domácí práci takto, vymezuje „osvobození žen“ pro bílé ženy v domácnosti ze střední třídy, pro které píše, aby se dostaly ven z domácnosti“ (Friedan cit. v Giles, Arat-Koç 1994: 4). Za druhé, protože feministky dlouho tvrdí, že „osobní je politické“, měly předvídat, že proměna odborného zaměstnání ovlivní také soukromé instituce, např. rodinu.

Ačkoli nárůst ekonomických nerovností a následný nárůst služby v domácnosti jsou nezamýšlenými důsledky feministických aktivit, nejsou nepředvídatelnými důsledky feministických pozic. Ačkoli feministky nejsou zcela zřejmě stejně zodpovědné jako ženy z vyšší střední třídy, které najímají domácí služby, feministky potřebují přijmout, že nesou alespoň část zodpovědnosti za tuto situaci.

Neúplná feministická revoluce ponechala nedořešenou základní otázku, jak v naší společnosti rozdělit zodpovědnost za péči o děti. Rodina z vyšší střední třídy může považovat strategii uchýlit se k službě v domácnosti za cestu ven mezi Skyllyou – matkou v domácnosti – a Charybdou – nedostatečnou péčí o dítě. Jinak řečeno, využívání chův umožňuje ženám a mužům z vyšší střední třídy těžit z feministických změn, aniž by se museli vzdát výsad tradiční patriarchální rodiny. Nájemní pracovnice v domácnosti je zaměstnankyně, je s ní ale zacházeno především, jako kdyby byla manželkou. Chůvy mohou být oklamány, že jsou jako členky rodiny, a tento klam často představuje jejich zneužití. Ze stejného důvodu platí, že pokud se na tuto otázku díváme z perspektivy dětí chůvy, nebo z perspektivy dětí, jejichž rodiče musí nějak provizorně zajistit péče o ně, co přináší výhody těm nejlépe postaveným, nemusí být nejlepším řešením.

K rozřešení problému chůvy

Pokud je můj rozbor správný, pak je přinejmenším povinností feministek a dalších žen, které mají finanční prostředky, pokračovat v boji za realizaci feministických revolučních požadavků přerozdělení zodpovědnosti za domácnost uvnitř a mezi domácnostmi. Kromě revoluční změny existuje ale stále mnoho věcí, které je možné udělat:

Zlepšovací kroky. Hondagneu-Sotelo sarkasticky poznamenala, že Los Angeles by nemohlo fungovat bez pečující práce migrantek a migrantů. Nenavrhuje zrušení služby v domácnosti, ale vybízí ke krokům, které by učinily pracovní podmínky humánnějšími. Tyto kroky zahrnují vymáhání pracovního práva, které již existuje, včetně minimální mzdy a sociálního zabezpečení. To vyžaduje, aby byli pracující a zaměstnavatelé informováni o svých právních závazcích. Nad rámec těchto minimálních kroků může být zvýšena mzda a pracovní podmínky mohou být více standardizovány. Domestic Workers Association uvádí mezi nezákladnějšími požadavky např. „odstranění sexuálního obtěžování, přiměřené přestávky a pracovní dobu, žádné dojíždění zbytků jídla, nemocenskou, placenou dovolenou, zdravotní pojištění“ (Hondagneu-Sotelo 2001: 217).

Radikální reformy. Spojené státy americké by se měly přidat k dalším industrializovaným zemím ve snaze zajistit zařízení péče o děti, která jsou veřejně podporována, lokálně organizována a která zajišťují potřeby různých dětí a rodin (srov. Michel 1999). Podoba a poskytování takových zařízení je složitou otázkou, ale prvním krokem je vytvoření smyslu pro to, že péče o děti je ústřední veřejnou zodpovědností a že je špatné nutit rodiny, aby se snažily problém péče o děti vyřešit samy. Jako argument ve jménu spravedlnosti není očividně adekvátní ani trvání na tom, že ženy nebudou pracovat a vrátí se do domácnosti. Mezi jinými důvody proto, že taková odpověď přehlíží vlastní třídní předpojatost, protože si nevnímá toho, že ženy z dělnické třídy často pracovaly.

Revoluční změny. Nejhlubší změnou, která je ale nutná, je uznání a nové promyšlení toho, jak způsob, jakým je zodpovědnost za úspěch dětí připisována jejich rodičům (a stále primárně jejich matkám), upevňuje v naší kultuře přístup „vítěz bere vše“. Děti nejsou v naší společnosti vnímány jako kolektivní dobro, ale jako dobro připisované individuálním rodičům (Folbre 1993). Pokud se rodiče vidí v konkurenci se všemi dalšími rodiči, vyhlídka na kolektivní jednání klesá. Nové promyšlení rovnováhy mezi prací a životem, které určuje, jak může být o každého pečováno, aniž by byla nějaká pečovatelka vykořisťována, je největší výzvou, která před námi stojí.

Mým cílem ale není odsoudit matky, chci poukázat na to, jak nás náš individualizovaný přístup k mateřství navyká na sociální struktury, které přispívají k rostoucím rozdílům mezi zvýhodněnými a méně zvýhodněnými dětmi. Nespravedlnosti, které jsou zdůvodňované ve jménu péče, nemusí být horší než jiné formy nespravedlnosti, často je ale těžší je vidět. Feministky nemohou připustit, aby po-

zornost věnovaná hodnotě péče vedla k zastírání toho, jak naše současné rodinné praktiky napomáhají sociálním a ekonomickým nerovnostem a posouvají do stále více vzdálené budoucnosti dobu, kdy všichni budou moci stejně poskytovat péči a kde bude o všechny dobře pečováno. Pokud feministky přijmou argument, který jsem v tomto článku představila, znamená to pro ně nové nasazení ve velmi tvrdé politické práci.

Literatura

- Bakan, A. B., Stasiulis, D. (eds.). 1997. *Not one of the family: Foreign domestic workers in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bianchi, S., Milkie, M. A., Sayer, L. C., Robinson, J. P. 2000. „Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor.“ *Social Forces*, Vol. 79, No. 1: 191–228.
- Bubeck, D. E. 1995. *Care, gender, and justice*. New York: Oxford.
- Chang, G. 2000. *Disposable domestics: Immigrant women workers in the global economy*. Cambridge: South End Press.
- Colen, S. 1986. „With respect and feelings: Voices of West Indian domestic workers in New York City.“ Pp. 46–70 in Cole, J. B. (ed.). *All American women: Lines that divide and ties that bind*. New York: Free Press.
- Edwards, M. E. 2001. „Uncertainty and the rise of the work-family dilemma.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1: 183–196.
- Folbre, N. 1993. *Who pays for the kids?* New York: Routledge.
- Fraser, N. 1989. *Unruly practices: Power, discourse, and gender in contemporary social theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Friedan, B. 1963. *The feminine mystique*. New York: Norton.
- Gallagher, S. K., Gerstel, N. 2001. „Connections and constraints: The effects of children on caregiving.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1: 265–275.
- Garey, A. I. 1999. *Weaving work and motherhood*. Philadelphia: Temple University Press.
- Giles, W., Arat-Koç, S. 1994. „Introduction.“ Pp. 1–12 in Giles, W., Arat-Koç, S. (eds.). *Maid in the market: Women's paid domestic labor*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Glenn, E. N., Chang, G., Forcey, L. R. (eds.). 1994. *Mothering: Ideology, experience and agency*. New York: Routledge.
- Gregson, N., Lowe, M. 1994. *Servicing the middle classes: Class, gender and waged domestic labor in contemporary Britain*. London, New York: Routledge.
- Hays, S. 1996. *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale.
- Held, V. 1993. *Feminist morality: Transforming culture, society, and politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heymann, J. 2000. *The widening gap: Why America's working families are in jeopardy and what can be done about it*. New York: Basic.
- Hochschild, A. R. 1989. *The second shift*. New York: Avon.
- Hochschild, A. R. 1997. *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.

- Hondagneu-Sotelo, P. 1994. „Regulating the unregulated: Domestic workers' social networks.“ *Social Problems*, Vol. 41 (February): 50–64.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica: Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Berkeley: University of California Press.
- hooks, b. 1984. *Feminist theory from margin to center*. Boston, Mass.: South End Press.
- Hrdy, S. B. 1999. *Mother nature: A history of mothers, infants, and natural selection*. New York: Pantheon Books.
- Kittay, E. F. 1999. *Love's labor: Essays on women, equality and dependency*. New York: Routledge.
- Lareau, A. 2000. *Contours of childhood: Social class differences in children's everyday lives*. Berkeley: Center for Working Families, University of California, working paper no. 19.
- Luttwak, E. N. 1999. „Consuming for love.“ Pp. 51–64 in Rosenblatt, R. (ed.). *Consuming desires: Consumption, culture and the pursuit of happiness*. Washington, D.C.: Island Press.
- Macklin, A. 1994. „On the outside looking in: Foreign domestic workers in Canada.“ Pp. 13–39 in Giles, W., Arat-Koç, S. (eds.). *Maid in the market: Women's paid domestic labor*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Michel, S. 1999. *Children's interests/mothers' rights: The shaping of America's child care policy*. New Haven: Yale University Press.
- Milkman, R., Reese, E., Roth, B. 1998. „The macrosociology of paid domestic labor.“ *Work and Occupations*, Vol. 25, No. 4: 483–507.
- Okin, S. M. 1989. *Justice, gender and the family*. New York: Basic.
- Omolade, B. 1994. *The rising song of African American women*. New York: Routledge.
- Rollins, J. 1985. *Between women: Domestic workers and their employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Romero, M. 1992. *Maid in the U.S.A.* New York: Routledge.
- Romero, M. 1997. „Who Takes Care of the Maid's Children?“ Pp. 151–172 in Nelson, H. L. (ed.). *Feminism and families*. New York: Routledge.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal thinking: toward a politics of peace*. Boston: Beacon Press.
- Schor, J. (ed.). 2000. *Do Americans shop too much?* Boston: Beacon.
- Schwartz, J. D. 1993. *The mother puzzle: A new generation reckons with motherhood*. New York: Simon and Schuster.
- Seiter, E. 1998. „Children's desires/mothers' dilemmas: The social contexts of consumption.“ Pp. 297–317 in Jenkins, H. (ed.). *The children's culture reader*. New York: New York University Press.
- Stone, D. 2000. „Why we need a care movement.“ *The Nation* (March 12): 13–15.
- Uttal, L. 1999. „Using kin for child care: Embedment in the socioeconomic networks of extended families.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 61, No. 4: 845–857.
- Walker, M. U. 1998. *Moral understandings: A feminist study of ethics*. New York: Routledge.

- Walzer, M. 1983. *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.
- Wong, S. C. 1994. „Diverted mothering: Representations of caregivers of color in the age of multiculturalism.“ Pp. 67–93 in Glenn, E. N., Chang, G., Forcey, L. R. (eds.). *Mothering: Ideology, experience and agency*. New York: Routledge.
- Wrigley, J. 1995. *Other people's children*. New York: Basic.

Poznámky

- 1 Děkuji editorkám monotematického čísla časopisu *Hypatia* a anonymním recenzentům/kám za jejich pomoc při psaní článku. Dřívější verze článku byla prezentována na Temple University, komentáře, které jsem tam dostala, byly velmi nápomocné. Článek jsem napsala během stáže Laurence S. Rockefeller v Center for Human Values na Princeton University, jsem vděčná za jejich podporu.
- 2 V tomto článku střídavě odkazuji na matky a na rodiče. Přesto, že feministický aktivismus působí již generací, relativně málo se změnilo v oblasti ochoty mužů přijmout větší roli v povinnostech spojených s výchovou dětí (viz Bianchi, Milkie, Sayer, Robinson 2000; Hochschild 1989, 1997). Tento článek je zaměřen více na ženy, protože jsou to ženy, které mají primární užitek z feministických úspě-

chů, měly by se více zajímat o nezamýšlené důsledky těchto výhod. Nicméně manželé a další členové domácnosti také těží z toho, že jsou součástí dvoukariévní domácnosti. Proto v některých částech článku, zejména těch, které se vztahují ke způsobům, jakými ve společnosti přemýšlíme o dětech, budu odkazovat na rodiny, a ne pouze na matky.

3 Abych zjednodušila argument o „potřebách“ a zacytila tento článek na péči o děti, vynechávám třetí kategorii, kterou popsala Hondagneu-Sotelo, tedy ženy, které uklízejí v domácnosti jeden den v týdnu nebo méně. Argument je možné jednoduše rozšířit na potřebu „uklizení domácnosti“.

4 Protože dva pracující rodiče tráví doma spíše méně času než nepracující žena z vyšší třídy v minulosti, může se zdát, že pracující v domácnosti jsou vystaveny menšímu dohledu než dříve. Nicméně rodiče často sáhnou k mimořádným prostředkům ke kontrole svých chův. Viz Rollins 1985; Romero 1992; Hondagneu-Sotelo 2001 (zejména když poukazuje na reklamy na tzv. kameru na chůvy, s. 140).

Joan Tronto je profesorkou politické teorie na University of Minnesota. Svou knihou *Moral Boundaries* (1993) významně ovlivnila směřování feministického myšlení o péči. Korespondenci zasílejte na adresu: jctronto@umn.edu.

MATEŘSTVÍ NA DÁLKU. TRANSNACIONÁLNÍ MATEŘSTVÍ UKRAJINSKÝCH MIGRANTEK V ČESKÉ REPUBLICĚ /

PETRA EZZEDDINE¹

Motherhood at distance. Transnational motherhood of Ukrainian migrants in the Czech Republic

Abstract: The Czech Republic is chosen by Ukrainian transnational mothers as a destination for their economic migration, mainly because it is possible, due to the geographical distance, to conduct a circulation migration between the two countries. The life "here" and "there" and the mobility of female labor migration gives, on the one hand, Ukrainian mothers the possibility of coordinating productive and reproductive work but, on the other hand, they are "trapped" in the net of unskilled work, and it is hard for them to get a stable job position. I analyze how gender operates in transnational spaces, and what impacts it has on the experience of motherhood. I describe how transnational Ukrainian mothers narratively construct and emphasize their experiences with transnational motherhood.

Key words: biography, migration, motherhood, transnational care practices

Úvod

Definovat něco tak složitého jako mateřství má svá úskalí. Můžeme být poetičtí jako Ruddick (Ruddick 1989: 4) a tvrdit, že mateřské praktiky začínají a končí láskou, která je „intenzivnější, zmatenější, ambivalentnější, jedovatě sladší, než cokoliv jiného prožijí“. Nebo být pragmatičtí jako americká feministická antropoložka Nancy Scheper-Hughes (1993: 5): „Mateřská láska je všechno ostatní než přirozená, a místo toho reprezentuje matrix obrazů, významů, sentimentů a praktik, které jsou všude sociálně a kulturně produkované.“ Jak tedy definovat mateřské praktiky a transnacionální mateřství na „dálku“? Můžeme jenom konstatovat, že transnacionální matky prožívají v zahraniční pracovní migraci prostorovou, časovou a emoční separaci od svých vlastních dětí. Zároveň jsou však zodpovědné za výživu svých nukleárních a rozšířených rodin.

Výzkumy rodinné struktury migrantů a migrantek (Ezzeddine, Kocourek 2006; Gabal Consulting 2007) ukazují, že 55 % migrantek z Ukrajiny žije v ČR bez svých dětí. Tvoří tak nejpočetnější skupinu transnacionálních rodičů, kteří žijí a pracují v České republice.

Příčinou vysokého počtu transnacionálních matek je nejenom geografická vzdálenost mezi Českou republikou a Ukrajinou, ale i možnost tzv. cirkulární migrace, která umožňuje migrantkám lepší koordinaci jejich reprodukčních a produkčních aktivit. Existenci transnacionálních rodin ale zejména utvrzuje nekonceptní státní migrační a integrační politika České republiky. To vede k tomu, že se v případě pracovních migrantek nedodrží právo na rodinu, i když je zakotveno v několika mezinárodních konvencích (Ezzeddine 2011). Parreñas (2001) argumentuje, že přijímající státy těží nejen z levné práce migrantů a migrantek, ale zejména z jejich minimalizovaných potřeb. Svými migračními politikami v podstatě podporují cirkulární individuální migraci v rodinách s nízkými příjmy, která je pro přijímající státy výhodná, protože nemusí nést zodpovědnost

za jejich reprodukci. Podle Parreñas globalizace způsobuje, že tyto transnacionální matky žijí paralelní životy, kterými globalizaci jako takovou dále umocňují.

Ve svém příspěvku se pokusím popsat, jakým způsobem ukrajinské migrantky narativně konstruují a z významů své zkušenosti s transnacionálním mateřstvím. Zaměřím se na následující životní etapy: rozhodování o migraci, první etapu pracovní migrace (migraci na zkoušku), obnovování mateřských praktik (návštěvy dětí) a sloučení rodiny.²

Metodologie

Před začátkem svého výzkumu jsem stála před zajímavou metodologickou otázkou. Jak zkoumat něco tak složité uchovitelného, jako jsou mateřství a praktiky péče v těžko ohraničeném a geograficky rozlehlém transnacionálním prostoru.

V případě etnografického studia transnacionální migrace můžeme nahlížet na transnacionální procesy jako na abstraktní kulturní pole nebo reprezentace, které mohou být lokalizovány v životních zkušenostech individuálních jedinců (migrantek) a jejich rodin. Tímto způsobem argumentuje Vertovec (1999), když rozvíjí koncept multilokálního životního světa. Ten vychází z předpokladu, že různé identity zprostředkovávají jednotlivcům každodenní smysl vlastní pozice v různých polohách souvaznosti a příslušnosti. Jak uvádí Szaló (2000: 76): „Koncept životního světa je v tomto případě zásadní proto, že nabízí možnost pojmut sociální konstrukci sebepojety a příslušnosti přistěhovalců v rovině jejich každodennosti.“

Proto jsem se ve svém výzkumu rozhodla využít metodu biografického interview, které, jak se pokusím následně vysvětlit, efektivně a zajímavě „lokalizovalo“ žitou zkušenost transnacionálního mateřství do biografického vyprávění. Právě tento specifický způsob nazírání mi pomohl vnímat ženskou migraci nejen jako formu sociálního procesu, ale také jako konkrétní žitou zkušenost.

Podobně argumentuje také Breckner (2001: 2–3), která tvrdí, že biografie je sociální konstrukce a proces jeho interakční produkce je umístěn „vně“ a referuje „k různým sociálním kontextům“. Cílem rekonstrukce biografie je analyzovat životní příběhy v různých sociálních a osobních kontextech. Ono sociální a osobní je velice úzce propojeno. Podle Breckner má být právě propojení v různých polích akce, která jsou dána všeobecnými a partikulárními částicemi a strukturami ve stejném čase, cílem našich biografických analýz. Biografie (nebo životní příběh) tak slouží jako instrument sociální regulace, je vnímána jako subjektivní a autentická reprezentace vyprávěčova života.

Uvědomuji si, že osobní vyprávění je dynamickým a formativním procesem, do kterého vstupuje kromě vyprávěče/ky také posluchač/ka. Význam příběhu se tak vytváří společně s různými rolemi, pozicemi a zájmy posluchačů. Jak připomíná Erel (2007: 5): „Příběh o útěku z domova může nabýt různých významů, jestliže je vyprávěn feministické migrantské skupině, sociálnímu pracovníkovi nebo širší skupině v rámci internetové komunikace.“

Pro zvolené výzkumné téma jsem použila tzv. epizodický typ biografického výzkumu (Denzin 1989). První rozhovory jsem začínala etapou narození prvního dítěte a končila aktuálním stavem se zkušeností s pracovní migrací a transnacionálním mateřstvím. Rozhovory jsem poté sbírala opakovaně v průběhu čtyř let, a tak se mi podařilo zachytit změny v životních trajektoriích žen, jako jsou změny práce, kvalifikace, rozvod, uzavření manželství, stejně jako reunifikaci s jejich dětmi.

Pro svůj výzkum jsem zvolila tzv. účelový typ vzorku (tzv. *purposive sampling*). Kontakt s jednotlivými ženami probíhal metodou sněhové koule. Do vzorku jsem nakonec zahrнула 15 transnacionálních matek původem z Ukrajiny. Hlavním kritériem pro začlenění migrantky do vzorku byla skutečnost, že musela být matkou nejméně jednoho nezletilého dítěte, které žije doma na Ukrajině. Do mého vzorku se nakonec dostaly ženy různých kvalifikací, věku, svobodné matky, vdané i rozvedené ženy.³ Zkoumala jsem čtyři vdané ženy (které pobývaly v ČR se svými manžely – pracovními migranty), čtyři vdané ženy, které ale se svými manžely nežily, byly v odluce, pět rozvedených žen (dvě se rozvedly během své pracovní migrace), jednu svobodnou matku a jedna žena byla vdovou. Jelikož v životech (a také biografích) 11 zkoumaných žen absentoval mužský partner – otec rodiny, ve svém příspěvku se zaměřím pouze na subjektivní ženskou zkušenost mateřství. Výjimku učiním pouze v případě, kdy do vyprávění (o průběhu sloučení rodiny) aktivně vstoupí manžel mé informátorky a ocitne se tak v pozici konverzačního partnera v procesu interview.

Realizace mého výzkumu předpokládala intenzivní vztahy se zkoumanými ženami. Je ale zřejmé, že při daném počtu žen (15) jsem nemohla rozvinout bližší vztahy se všemi ve stejné intenzitě a kvalitě. Pro některé ženy jsem se stala (troufám si říci) přítelkyní, byla jsem zvána na jejich svatby, narozeniny nebo jsem se zúčastnila návštěvy jejich rodin

v České republice. Některé ženy nosily mým dětem i mně dárky (zejména ukrajinské bonboniéry a alkohol) a také já jsem je při specifických příležitostech ráda obdarovávala. Pro jiné ženy jsem se stala spíše jakousi „právní“ konzultantkou a pomáhala jsem jim při vyřizování legálního statusu na cizinecké policii, doprovázela jsem je při jednáních na úřadech práce a společně jsme řešily možnosti legálního sloučení rodiny. Jelikož jsem pracovala biografickou metodou, při aplikaci, u které se předpokládá výskyt tzv. osobních údajů (podle zákona 101/200 Sb. ze dne 1. 1. 2005), použila jsem proto informovaný souhlas, který mě spolupracovnice ve výzkumu (participující transnacionální matky) informoval o zpracování dat (včetně anonymizace a archivace) a zároveň také informoval o další potenciální práci s výzkumem jako takovým (publikace, konferenční příspěvky atd.). Z tohoto důvodu jsou v mé studii jména všech informátorek anonymizována.

„Ať se mají lépe než my...“ neboli rozhodování o migraci

„To máme my ženský těžký. To je tak dáno. Musíme makat pro svou rodinu. Každá máma chce to nejlepší pro své děti. To už tak je, musíme to vydržet, když to není lehký. To je náš osud zkrátka.“ (Natalia, 36 let, tři děti)

V následující části budu analyzovat, jakým způsobem transnacionální matky z významůvaly ve svých vyprávěních osobní rozhodnutí migrovat za prací. Jak jsem se již zmínila při charakterizaci svého výzkumného vzorku, v životě většiny mých informátorek a jejich rodin absentoval mužský partner.

Výživa rodiny tak spočívala zejména na bedrech žen. Kromě osobních důvodů, které vedly ženy k pracovní migraci, je důležité připomenout i společenský a historický kontext, ve kterém se tato rozhodnutí odehrávají. Solari (2010: 225) argumentuje, že v porovnání s Ruskem můžeme Ukrajinu historicky považovat spíše za matriarchální společnost. To se odráží i v nacionalistickém diskursu, který symbolizuje právě ženská bohyně: „Novou ikonou ideálního ženství na Ukrajině je Berehyňa, pohanská bohyně, která ztělesňuje ochranu srdce rodiny a ukrajinského národa.“ Berehyňa je tak vnímána jako silná a pracovitá žena, která je zodpovědná za péči o blaho rodiny a národa. Jiní autoři (Kiblit-skaya 2000; Verdery 1994) vysvětlují feminizaci ukrajinské pracovní migrace spíše socialistickou sovětskou zkušeností, kdy ženy ve velké míře participovaly na trhu práce (byly zodpovědné za rodinnou ekonomiku) a zároveň také pokračovaly v naplňování svých povinností v domácnosti. Sověští muži tak přišli o některé patriarchální funkce a odpovědnosti, což se projevuje i v realitě současné Ukrajiny. Protože jsou ukrajinské ženy marginalizované na trhu práce, a zároveň se od nich vyžaduje zabezpečení rodiny, ideálním řešením se jeví pracovní migrace spojená se zasláním remitenčí (Solari 2010; Tolstokorova 2010). Jak ale dále ukážu, na současné Ukrajině jsou sice remitence migrantských žen ví-

tány, ale současně je transnacionální mateřství ukrajinskou společností také negativně hodnoceno.

Analýza biografických vyprávění ukázala, že strategie rozhodování, zda migrovat do zahraničí, které volí ukrajinské migrantky, jsou pevně zasazeny kolem hlavní argumentace – lepšího života pro jejich děti. Pro lepší budoucnost svých dětí podnikly transnacionální matky nelehký krok, migrovaly za prací, musely se vypořádat se steskem po svých dětech a s pocity osamocení v cizím velkoměstě. Tato světlá budoucnost byla ve vyprávěních spojena s dosažením stálého finančního zabezpečení, vyšších mezd (než mají jejich matky), kvalitního vzdělání a možnosti pracovat a žít v zahraničí.⁴

Rozhodnutí odejít od svých dětí a migrovat bylo spojeno s detailním popisem faktorů, které vedou k migraci (tzv. push faktorů). Vyprávění obsahovala detailní popisy hospodářské krize na Ukrajině, laickou analýzu cenové politiky, míry korupce, nezaměstnanosti a alkoholismu. Obraz špatné ekonomické situace plnil v jejich vyprávěních kontrastní funkci k jejich současné situaci – ekonomicky zkvatněného životního standardu, staly se materializovaným důkazem „oprávněnosti“ nebo „správnosti“ nelehké volby migrovat bez svých rodin.

„Na Ukrajině to bylo hrozný. Přišla inflace, lidé neměli peníze. Dostávali jsme jenom takové papírky na jídlo. Na nic víc jsme neměli nárok. Měli jsme malé děti, bydleli jsme u rodičů a pak přemýšláš, jak budeme žít. Děláš to pro rodinu. Pro lepší budoucnost.“

(Irina, 31 let, dvě děti)

„Takže dcera doma chodí na aerobik, chodí plavat do bazénu, tak tím pádem ta úroveň je pro nás lepší, protože člověk nepřemýšlí nad tím, že ty peníze může investovat trochu jinak, nejenom na to jídlo. Pracujeme oba dva, a těch peněz nám stačí na dítě a něco posílat domů, zaplatit nájem...“

(Jekatěrina, 32 let, jedna dcera)

Specifickým spouštěčem narativ o pocitu viny byla kvantifikace doby odloučení od dětí a verbalizace data odchodu z Ukrajiny. Verbalizace délky pobytu v České republice jim nekompromisně připomínala ztracený čas, který strávily bez svých dětí a který se nikdy nevrátí.

„Nejtěžší pro mě bylo, já tady byla od devadesát devátého roku, kolik jsem tady let bez dcery... (pláč) v tom roce jsem já přijela, dcera šla v dva tisíc prvním nebo druhém do školy, a přijela jsem v půlce druhé třídy, takže v podstatě já dcera neviděla tři roky. Nejezdila jsem domů jenom kvůli tomu, abych mohla dělat doklady, byt, abych tady měla opravdovou práci... Já věděla, že dcera sem přijede, že my jí můžeme dát tady jenom jídlo. Takže nejhorší byly ty tři roky, kdy já taky makala ohromně, pracovala jsem, téměř vůbec jsem nejedla, protože sbíraly jsme ty peníze, kvůli tomu, aby dcera sem přijela. Ty tři roky byly pro mě nejtěžší, tak jako, když jsem to dítě opravdu neviděla, neviděla, jak dítě vyrůstá, a neviděla,

jak šlo do první třídy. Když bylo prvního září, tak já dostala šílený záchvat nervový, že já to dítě nevidím, sice já ji poslala odtud všechno do první třídy. Všechno, všechno ona tam byla nejlépe oblečená, vybavená...“

(Nina, 39 let, jedna dcera)

Tento motiv se v analyzovaných vyprávěních výrazněji projevoval u matek, které zanechaly doma děti ve věku od šesti měsíců do tří let, kdy společnost předpokládá úzký fyzický kontakt matky a dítěte. Znejistění genderové identity se projevovalo zpochybňováním vlastních mateřských schopností a praktik péče o děti. Příkladem může být příběh Oxany (30 let, jedna dcera), která odešla do České republiky spolu se svým manželem, když bylo jejich dceři asi šest měsíců. Když jsem s Oxanou byla v kontaktu, bylo její dceři už osm let. Oxana znovu otěhotněla a s manželem se rozhodli, že ona se vrátí k dceři na Ukrajinu a on zůstane v ČR pracovat. Poslední rozhovor, který jsem s Oxanou nahrávala, jsme z důvodů emočního vypětí ani nedokončili. Bylo den před jejím odchodem a bylo znát, že Oxana hodně přemýšlí o své dceři a znovuoobnovení (rekonstrukci) své mateřské role:

„Já nevím, jak to bude. Nevím... Já už nevím, jaké je to být mámou. My jsme tady žili sami, zvykli jsme si. Neumím si představit, jak budu vstávat k dítěti a jak budu žít na Ukrajině. Zvykla jsem si tady... Nevím, jak to bude...“ (pláč)

Jak ukazuje výzkum Lutz a Palenga Möllenbeck (Lutz, Palenga-Möllenbeck 2009), nenaplnění tradičně očekávané role intenzivně pečující matky se může odrážet v reprezentacích obsažených ve veřejném diskursu, které produkují média na Ukrajině. Argumentují, že právě mediální diskurs na Ukrajině formuje stereotypní obraz špatných matek, které opouštějí své děti, ze kterých se stávají sociální sirotci. Jak ukázal můj výzkum, diskurs médií se poté reprodukuje zejména v prostředí státních institucí – škol, úřadů a zdravotnických zařízení. Příkladem může být vyprávění Leny (34 let, jedna dcera), kterou opustil její ruský manžel, a ona zůstala s dcerou (osm let) sama. Při rozvodovém řízení byla použita argumentace, že je špatná matka, která opustila své dítě kvůli vysokému výdělku v zahraničí:

„Tak on opustil svou manželku, ale já jsem svého manžela neopustila. Já jsem ta špatná, která nepečuje o své dítě. Kdo by nám dal peníze, ukrajinský stát? Ptala jsem se těch soudců, jste pro nás udělali, abysme nemusely odcházet od svých dětí? Dali jste mi práci, dáte mi peníze? Nic jste neudělali, tak pro tom mě neposuzujte.“

Transnacionální matky byly (i po několika letech práce v zahraničí) nuceny vypořádat se s podezřením ze společensky nepřijatelného typu práce a nařčení z prostituce, práce striptérek a barových tanečnic. V nejtěžší situaci byly ženy, které při emigraci nevyužily podpory sociálních m

rantských sítí, které by mohly alespoň potvrdit „pravdivost“ údajů, které poskytují o své práci v migraci.

Migrace na zkoušku

Česká republika je ukrajinskými transnacionálními matkami volena jako cíl pracovní migrace zejména proto, že vzhledem ke geografické vzdálenosti je možné cirkulačně migrovat mezi oběma státy. Také v analyzovaných vyprávěních jsem mohla pozorovat narativní pravidelnosti v popisu strategie ženské cirkulační migrace.

V počátku migrace ženy volily tříměsíční pobyt v České republice. Bylo to spíše pragmatické rozhodnutí, které jim nejprve umožňovalo legální vstup na území ČR pouze na turistické vízum. Za druhé ženám tyto tři měsíce umožnily alespoň trochu se zorientovat v prostředí přijímající společnosti a trhu práce. Toto období ale mělo pro ženy také emocionální význam. Stalo se separační zkouškou, zkouškou, jak (a jestli vůbec) vydrží dlouhé odloučení od svých dětí.

Domnívám se, že právě tato část biografii byla ve vyprávěních zajímavě konstruována. Ve většině případů ukrajinské migrantky počáteční etapu své migrace ve svých naracích úplně vynechaly. Během biografického rozhovoru jsme se vrátily k tomuto období až při pokládání vyjasňujících otázek, kdy jsem se jich na to cíleně zeptala. Kategorizovala jsem zde dva typy vyprávění, které jsem rozlišila v analyzovaných vyprávěních. Jako typické případy těchto narativních způsobů jsem vybrala vyprávění Nataši (44 let, tři děti) a Jekatěrinu (32 let, jedna dcera).

Vyprávění 1:

PE.: „Můžeme se teď vrátit k té části vašeho života, kdy jste přišla po prvé do České republiky?“

Nataša: „No, to jsem normálně přijela na turistické vízum, hledala práci. To víš, na zkušenou to bylo. Tak jsem to brala, že to není na furt. V pohodě...“

Vyprávění 2:

PE.: „Můžeme se teď vrátit k té části tvého života, kdy jsi přišla poprvé do České republiky?“

Jekatěrina: „Jo, na to jsem zapoměla. To bylo... to bylo nejtěžší vůbec. To jsem furt měla v hlavě obrázek, jak mě provázeli k autobusu v Užhorodě. Jak tam stáli, a malá byla mámě na rukou. Usmívala se, a já jsem brečela celou cestou. A pak mi bylo hrozně smutno, celou tu dobu. Myslela jsem, že to nevydržím. Tak se mi stýskalo. To si člověk musí zvyknout na to. Nerada na to vzpomínám (ticho).“

Když porovnáme obě uvedené sekvence vyprávění, tak v případě Nataši je zřejmě zlehčování osobní situace. Toto období Nataša hodnotila pragmaticky a měla ho pouze „na zkoušku“. Naopak v případě Jekatěrinu můžeme sledovat záměrné vtěsnění emocionálního období, na které nerada vzpomíná. V obou typech vyprávění ale můžeme najít také podobné rysy. Fyzické odloučení matek a dětí ženy vnímaly jako stav dočasný, o kterém migrantky sní, že to „jednou skončí“.

Motiv „dočasnosti“ byl obsažen ve všech analyzovaných vyprávěních. Víra v opětovné spojení pomáhala migrantkám snášet nelehké podmínky v migraci, stejně jako překonávat byrokratické překážky, které zabraňují oficiální reunifikaci rodiny v České republice. Strategie „dočasné“ migrace se také projevovala v životním stylu nově příchozích pracovních migrantů a migrantek v České republice. Migrantky se v této fázi migrace snažily redukovat náklady na bydlení (a uspořít tak co nejvíc remitencí). A proto zejména na počátku své migrace bydlely v kolektivních formách bydlení, jako jsou například levné dělnické ubytovny. Tuto dočasnou formu ubytování volily také proto, že zejména na počátku migrace se poměrně často vracely domů. Poměry na ubytovnách, kde se setkávali různí lidé (kteří by se za jiných okolností možná nepotkali), různých profesí a migračních příběhů, popisuje Alina (40 let, dvě děti):

„Ze začátku jsme bydleli na ubytovně, tam byly takové tři pokoje, v jednom pokoji patnáct chlapů bylo. To nebylo pro ženskou, to byl děs. Různí lidé, chlast, musíš si dávat pozor, aby ti neukradli, co vyděláš. V noci se bojíš jít i na záchod, furt dvě jsme chodily. Ale pak jsme bydleli s dvěma rodinami, takže tři rodiny pohromadě. Ale to už bylo přeci jen lepší.“

Jistá „dočasnost domova“ na ubytovnách dávala migrantkám prostor pro rozhodování, zda zůstanou pracovat v České republice, nebo se vrátí domů ke svým rodinám. V biografických vyprávěních jsem mohla sledovat, že ženy ve svých naracích tuto část své migrace reflektovaly jako vůbec nejobtížnější etapu pracovní migrace. Mluvily o tom, že je překvapily obtížné podmínky na ubytovnách, ve kterých žily, a se kterými před svým odchodem zřejmě nepočítaly. Z Ukrajiny odcházely v sociálně složité situaci a migraci vnímaly jako krok k nové „světlé budoucnosti“. Nesnily o zklamání a frustraci, které jim přinesl život na ubytovnách:

„Jako já jsem si myslela, že když odejdu do Čech, tak už to bude jenom lepší. Pak přijdu do Prahy a tam pak bydlím na té hnusné ubytovně. Říkala jsem si, stálo ti to za to, takovýhle život? To už jsem mohla v klidu zůstat doma. Sprchy na chodbě, v noci se bojíš dojit si i na záchod, protože tam bydleli muži i ženy spolu. Já jsem v noci chodila po městě, abych nemusela jít domů brzy, na tu ubytovnu. Jenom se vyspat a jít. Vydržela jsem tam jenom měsíc... Pro chlapy to je jednodušší...“ (Lena, 34 let, jedna dcera)

Dobu, kterou ženy strávily na ubytovně, se proto snažily minimalizovat, a co nejdříve se odstěhovat do sdíleného podnájmu. Cena podnájmu byla ale vyšší, než si ze začátku migrace mohly dovolit, proto se snažily najít si ke své mzdě ještě další doplňkový příjímek (například úklid v domácnosti). Ten pokrýval z větší části právě náklady na kvalitnější ubytování, které bylo pro jejich setrvání v migraci velice důležité. Když už se ženy definitivně rozhodly, že budou pokračovat v pracovní migraci i následující měsíce a roky, snažily se

zvýšit materiální komfort i ve sdílených bytech. V některých případech si byty pronajímalo více rodin nebo kamarádek. Příkladem mohou být dvě rozvedené kamarádky, které si přivezly dvě děti (ve věku 10 a 12 let) a pronajaly si třípokojový byt, ve kterém ještě jeden pokoj sdílely s dalšími dvěma migrantkami. Skupinové sdílení bytu se jeví jako výhodná strategie zejména pro matky samoživitelky, jelikož koordinace práce a mateřství je obtížná nejen pro majoritní ženy, ale také pro migrantky. Sdílení bytu ale mělo také pozitivní efekt, do jisté míry nahrazovalo sociální a emoční podporu rozšířené příbuzenské sítě, na kterou byly zvyklé z Ukrajiny.

„My jsme tady samy holky od nás, všechny máme děti a tak si povykládáme o životě. Není to jednoduché být pryč z domu, teď se i zabavíme, ale ze začátku jsem jenom plakala.“
(Máša, 30 let, jedna dcera)

„Já bych nemohla tady bydlet sama, když tady bydlím, alespoň mám pocit, že mám tady jako rodinu. Všechno si říkáme, řešíme. Nevím, jak bych to tady zvládla sama...“
(Yana, 28 let, jeden syn)

Vytváření si domova v jeho materializované podobě (jakým je zařizování bytu, domu) můžeme také vnímat jako symbolický akt přemístění sebe sama do jiného sociálního prostoru nebo sociálního vztahu (Miller 2010). Domnívám se, že to je kromě ekonomických důvodů hlavním důvodem, proč ukrajinské transnacionální matky odkládají zařizování pronajatých bytů, i když v provizoriu bydlí i osm let.

Aktualizace mateřských praktik

V analyzovaných biografiích jsem identifikovala další významnou narativní kategorii – vyprávění o cirkulačních návratech domů a návštěvách svých dětí. Během nich ukrajinské transnacionální matky obnovovaly své mateřské praktiky. Vnímání „návratů domů“ by se v analyzovaných biografiích dalo rozdělit na dvě kategorie. V prvním případě byl vnímán jako sentimentální a tělesný, kdy „můžou děti konečně obejmout a přitulit se k nim“. Tento typ vyprávění se výhradně týkal návratů k malým dětem – do věku puberty:

„Já jsem se hrozně těšila domů za malou, počítala jsem dny. Když byla ještě menší, tak jsem si ji hned vzala do postele, celou dobu jsme spolu spaly. A ona chudák mě objímala první noc, hrozně moc. Jako by mě nechtěla pustit ((pláč)). Já jsem jí ani nemohla říct, kdy pojedou zpátky, to jsem jí neříkala.“
(Světlana, 27 let, jedna dcera)

Ve druhém případě byl návrat domů ve vyprávěních vnímán jako něco problematického a bolestivého, co ženám připomínalo jejich vzájemné odcizení a ztrátu kontroly nad výchovou dětí.

„Já se už ani moc domů netěším, kluci jsou v pubertě, neposlouchají mě. Babička je už unavená, už jim nestačí, dá jim

volnost a můžou všechno. Když jsem pak doma, jen se hádám, odmouhávají mi. Je to těžký pro mě, jsou jiní, vyrostli beze mě, tak s tím nic nemůžu dělat. Začali kouřit a pít a mně se to nelíbí, ale když odejdu, to neuhlídám, že jo...“
(Nataša, 44 let, tři děti)

V době své nepřítomnosti se transnacionální matky mohly spolehnout ve výpomoci a „náhradní“ péči na své rodiče. To bylo v jejich rozhodování odejít do pracovní migrace zcela rozhodující. Ženy ve svých naracích uváděly, že se mohly spolehnout na své rodinné sítě, protože „máma mě taky dobře vychovala“, a věděly, že „jim bude u nich dobře“.⁵

V analyzovaných případech se jednalo výhradně o babičky dětí, v některých případech dokonce střídavě pečovali dvě babičky nebo staří rodiče pečovali najednou o děti dvou transnacionálních matek, svých dcer. Zejména ženy, které pocházely z rurálního prostředí západní Ukrajiny, kde jsou dosud silné rodinné vazby, byly na výpomoc ze strany svých rodičů (zejména babiček) již zvyklé.

„Já nevím, jak děti vyrostly, vždyť byly malinké, měla jsem pomoc. Máma, sestra, všichni jsme žili v jednom domě. Já jsem k synovi ani v noci nevstávala, moje máma chodila k němu. Moc nám pomáhali, protože my jsme v té době začali stavět ten dům.“
(Alina, 40 let, dvě děti)

Zde si dovoluji poukázat na význam babiček v prostředí ukrajinské rodiny, který souvisí s historií spojenou s přínaležitostí se sovětským státem. Podle tvrzení Verdery (1994) byl v tomto období běžný nízký důchodový věk (55 let žen a 60 let mužů), to vedlo k posílení neplacené domácí práce, kterou mohli v domácnosti vykonávat prarodiče. Podobně hovoří i Solari (2010), když tvrdí, že sovětská rodina byla rozšířená rodina se silnou postavou babičky, která vedla domácnost a byla zodpovědná za výchovu pravnučat.

Za poskytnutí náhradní péče se od migrantek očekávalo pravidelné zaslání části výdělků z migrace, který byl využit nejen ve prospěch dětí, ale také významně podporoval samotné pečovatele (babičky, dědečky). Bylo výhodným ekonomickým řešením jak pro samotné transnacionální matky, tak také pro širší rodinnou jednotku. Ukrajinské ženy posílaly část svých výdělků (remitencí) nejen svým dětem, ale také těm, kteří (které) o ně pečovali. Na straně druhé toto generační propojení ale přinášelo rovněž mezigenerační konflikty, zejména související s výchovou dětí. Problémy nastávaly nejen mezi dětmi (zejména v období puberty), ale také mezi transnacionálními matkami a babičkami. Transnacionální matky mi vyprávěly o tom, že zejména babičky „už na děti nestačí“, „všechno jim dovolí“, „nebo jsou měkké“. Při svých návštěvách řešily zejména problémy školní docházkou, denním režimem, pozdním příchodem dětí domů a jiné podobné „prohřešky“.

Schéma dobrá babička a špatná matka ale není tak jednoduché. Transnacionální matky se na dálku staly jakýmiž

Tabulka 1: Rozhodování o sloučení rodiny.

1. Jako volba matky (děti ve věku do 15 let)	a) jistota: „Určitě si je přivedu, to vím určitě.“ „To jediné vím, že si ho tu přivezu. To je jasný pro mě.“ b) stabilita: „Když budu mít tady všechno pro život, tak si je přivedu do Prahy.“ „Připravím všechno pro ni tady, bydlení, dohovořím školu a pak si ji tady dovezu.“
2. Jako volba dětí (děti ve věku 15 let a více)	„Když budou chtít, tak přijdou ke mně.“ „Jestli se nakonec rozhodnou se mnou v Praze žít, tak i budu moc ráda.“

„rozhodčími“ nebo „mediátorkami“ ve sporech mezi babičkami a dospívajícími dětmi. Jedna nebo druhá strana konfliktu kontaktovala matky telefonem (mobilem) za účelem řešení sporu. Během svého terénního výzkumu jsem byla svědkyní několika podobných telefonických rozhovorů, které řešily jeden konflikt dokonce v průběhu celého dne. Lutz a Möllenbeck (2009) tento typ komunikace řadí ke specifickým formám znovuoobnovování mateřských praktik (*updating of maternal practices*) v transnacionálním prostoru pomocí moderních technologií. Na rozdíl od jejich výzkumu polských migrantek v Německu, „mé“ migrantky nepoužívaly internet, což se dá podle mého názoru odůvodnit slabší ekonomickou silou ukrajinských migrantek v ČR a také tím, že ani jedna z mých informátorek nežila přímo v domácnosti, o kterou pečovala (kde by pravděpodobně internet měla k dispozici).

„Konečně spolu“ (sloučení transnacionální rodiny)

Přítomnost rodiny v migraci je zejména pro ženy velice důležitá (Aranda 2003). Velkou měrou ovlivňuje strategii rozhodování o trvalé formě migrace – tedy, zda migrantky zůstanou a po jak dlouhou dobu – v místě své migrace. Odsloučení od rodin bývá těžší i pro ženy, které migrují samostatně, případně nemají v migraci mužského partnera nebo jsou rozvedené (Aranda 2003). Způsob, jakým transnacionální matky mluvily o opětovném spojení rodiny, by se dal kategorizovat podle toho, v jakém věku byly děti, které bez nich zůstaly doma na Ukrajině a v jaké fázi pracovní migrace se transnacionální matky nacházely. Ve vyprávěních jsem identifikovala následující kategorie, které jsem rozlišila podle toho, jakým způsobem ženy vnímaly vlastní rozhodnutí rodinu v migraci spojit, a podle osoby, která toto rozhodnutí učinila (viz tab. 1).

Vedle vlastních důvodů a osobního rozhodnutí, které vedou transnacionální matky ke sloučení jejich rodin, nesmíme zapomenout na strukturální podmínky, ve kterých se ženy rozhodují a které jejich kroky podmiňují a limitují. Zejména stávající česká legislativa rozhodně neulehčuje ukrajinským matkám (a otcům) proces sloučení rodiny v zemi jejich migrační destinace, mohou vyvíjet různé (i nelegální) strategie, kterými jej dosáhnou (Ezzeddine 2011). Příkladem může být vyprávění Tamary (32 let, jedno dítě):

„Tak my (s manželem) jsme se kvůli tomu dostali do azylu, to bylo nejlepší. A na základě těch dokladů, že my tady žádáme o azyl, jsme to měli jednodušší, aby dcera už přijela k nám. Že my jako nemůžeme odsud odjet. Tak dcera sem přijela v půlce druhé třídy, spolu s tchýní. Jenže chudák holka ani nevěděla, že bude tady s námi. Tchýně se bála ji to říct, že ona jede k nám, aby to neřekla na hranici celníkům. My jsme jí udělali pozvánku na měsíc, tak dcera sem přijela. Měsíc tady byla a tchýně odešla... Díky bohu, dcera už tady šla do šesté třídy, léta tady už je.“

Do procesu reunifikace, zejména legalizace tohoto procesu a komunikace s cizineckou policií, vstupovaly i některé rodiny, pro které mnou zkoumané ženy pracovaly jako pomocnice v domácnosti nebo chůvy. Ukrajinským ženám pomáhaly psát zvací dopisy, doprovázely ženy na cizineckou policii, případně zajišťovaly samotné pozvání, ke kterému bylo nutné prokázat poměrně vysoký finanční obnos, který sloužil jako jistina. Během 4 let, kdy jsem prováděla svůj výzkum, si do České republiky přivezlo šest žen (z celkového počtu 15 zkoumaných žen) deset dětí ve věku 6 až 15 let. Ukázalo se, že si opětovně zintenzivnění vztahu s dětmi idealizovaly. Předpokládaly, že znovuoobnovení intenzivního mateřství půjde „jaksi samo od sebe“ nebo „přirozeně“, protože „vždyť jsem máma a oni mé děti“. Proces spojení rodiny a zejména obnovení emočních vztahů rozhodně nebyl jednoduchý, jak pro matky, prarodiče, tak i pro děti samotné.

„No, volali jsme každý týden, nějaké penízky jsme zasílali babičkám, na jídlo a na oblečení, na takový ty věci. Maminka manžela je taky učitelka, takže já jsem se nebála, děti budou v pohodě... Jezdili jsme domů dvakrát, třikrát v roce. Pro děti to bylo taky strašné trauma, protože se vždy těšily, že přijedou rodiče. Přijeli jsme a oni si na nás zvykli a pak zase jsme odjeli. Bylo to strašné, a nejhorší bylo, v podstatě jsme byli pět let rozdělení a teď to strašně cítíme, ten rozdíl je dost cítit, že jsme s nimi nebyli.“
(Irina, 31 let, dvě děti)

Období, během kterého žili transnacionální matky, otcové a děti bez sebe, se pohybovalo mezi 4 až 12 roky. To je skutečně dlouhá doba, po kterou si děti zvykly na rodinu babičky, která o ně v nepřítomnosti matek pečovala, a také rodiče si zvykli na život bez svých dětí. Rodičovství přináší za každých okolností změnu životního stylu, tak je tomu i v případě transnacionálních rodin. Vyprávění ukrajinských žen obsahovala hodnocení této náročné etapy jejich života jako kroku, který byl těžký, ale rozhodně ho chtěly podstoupit:

„Víš, nebylo to jednoduché, když děti přišly ke mně. Sama jsem byla na ně tady. Nebylo moc času, chodila jsem do práce. Ony si zvykaly ve škole, neuměly česky, chtěly domů. Tady byly Ukrajinci, doma je doma. Já se snažila, ale nebylo moc času na ně. Samotná ženská, musela jsem vydělávat peníze na byt, jídlo... Nebylo to lehký, ale měla jsem je tady. To bylo důležité.“
(Alisa, 45 let, dvě děti)

Jak jsem již uvedla dříve, romantická představa o „ideální rodince“ ale často brala za své. Některé děti se z jednoho dne na druhý ocitly v úplně novém jazykovém prostředí, musely zvládnout přechod z rurálního prostředí ukrajinské vesnice do urbánního prostředí anonymního velkoměsta. Absence rozšířené příbuzenské sítě a sociální sítě přátel jenom zvyrazňovala pocit osamění nově příchozích dětí. V rámci svého terénního výzkumu jsem se zúčastnila jedné neformální diskuse, která probíhala mezi třemi informátorkami (všechny byly rozvedené samoživitelky), které spolu sdílely jeden společný byt. Jedna z nich si právě přivezla do ČR také svého syna Dmitrije (ve věku 12 let). Ostatní dvě zvažovaly podobnou možnost pro své děti (13 a 15 let). Ukázalo se, že obě dvě pečlivě sledují, jak se Dmitrij aklimatizuje v novém sociokulturním prostředí, jak se cítí ve škole a jak komunikuje se svou matkou. V diskusi říkaly, že si ani neuměly představit, jaký je to pro děti složitý proces. Zejména v období puberty, kdy mladí lidé citlivě vnímají jakékoliv změny. Dmitrij se jim zdál osamělý, měl problémy s českým jazykem a pobýval hodně času sám v jejich panelákovém bytě na jednom z velkých pražských sídlišť. Shodly se na tom, že právě v tomhle období je obtížné rodinu spojit:

„Jednou jsme od nich odešly, a jenom proto, že chceme být s nima, tak je budeme trápit. Tam mají všechno, rodinu, kamarády. Když budou chtít samy, tak ať přijdou. Ale teď ne. Podívej na chudáka Dmitrije.“
(Yana, 28 let, jeden syn)

Nyní se pokusím detailněji popsat tři vybrané případy sloučení transnacionálních rodin. V prvním případě si ukrajinská transnacionální matka, která si vzala českého občana, po 10 letech pracovní migrace k sobě do Prahy vzala nejmladší dceru (ve věku 12 let). Na Ukrajině nechala dva starší syny, kteří už byli plnoletí a nechtěli se k ní přestěhovat. Malá Natalie poznala svého otčíma pouze ze svatby v Praze a z jeho jedné návštěvy na Ukrajině. Natalie měla problém s češtinou ve škole, cítila se osaměle a neměla ráda svého českého otčíma. Po jednom z dalších konfliktů se od mámy v 15 letech odstěhovala ke svému českému příteli, se kterým se seznámila ve škole. Její matka z toho byla velice nešťastná a neuměla se s novou situací smířit:

„Víš co, dobře, já jsem ji jako malou nechala u babičky. Ale neměla se tam špatně, postavila jsem dětem ten dům, měly všechno. Koupila jsem jim počítač, mobily. A Natálka měla všechno. Když jejich táta pil, nebyl k ničemu, tak jsem se o všechno postarala. Nemohla si na nic stěžovat. A jak to bylo možné, tak jsem si ji vzala k sobě. Ale ona se prostě změnila, je to jiná holka. Já jsem ji nemohla vychovávat a babička měla volný režim, už je nezvládala asi. Já nevím. Prostě vůbec jsme si nerozuměly, a hlavně s Tondou. To vůbec. Ona ho vůbec nebrala jako mého muže. A teď se odstěhovala, jsem z toho fakt nešťastná. Nejradši bych ji poslala k našim zpátky. Na vesni-

ci. Tady v Praze je to nebezpečné pro ni. Tonda říká, že jsem ji moc rozmazlila. Já nevím, vždyť byla bez mámy.“
(Nataša, 44 let, tři děti)

Ve druhém případě si ukrajinská matka dovezla svou dceru, které bylo 19 let, a v České republice začala navštěvovat vysokou školu. Jelikož Nina se postupně vypracovala až na pozici sekretářky v jedné ruské firmě a také dále po večerech a vikendech uklízela v domácnostech, platila dceři soukromou vysokou školu, kterou navštěvovaly převážně děti bohatých ruských migrantů v ČR. To, že začaly společně bydlet, vnímaly jako naplnění svého snu (stalo se tak po 10 letech pracovní migrace), ke kterému se obě silně upínaly.

„My jsme si to tak vysnily. Když jsem přijela domů, tak jsme si lehly do postele a vyprávěly si, jak to bude, až budeme bydlet spolu v Čechách, jak bude Jelenočka bydlet se mnou. Jak bude studovat na univerzitě. Ona ví, co všechno jsem pro ni udělala a dělám. Taky mi teď chce pomáhat s úklidy, kvůli školnému. Ale já nechci. Jen ať se učí. To je nejdůležitější. A musím říct, že je premiantka. Fakt!“
(Nina, 39 let, jedna dcera)

Posledním případem bylo již uvedené sloučení rodiny – Iriny (31 let, dvě děti), která v České republice pracovala i se svým manželem Ivanem. Jejich sloučení se podařilo v nejkratší možné době, učinili tak ihned po obdržení povolení k dlouhodobému pobytu. Do Prahy za nimi přijely jejich dvě děti – Ilja (9 let) a Lena (8 let). Děti začaly navštěvovat základní školu na jednom z pražských předměstí a postupně se učily český jazyk. Jak je zřejmé z rozhovoru mezi Ivanem a Irinou, pro sloučení rodiny v migraci je důležité, aby „přežila“ komplikace způsobené migrací a oba partneři spolu dobře fungovali:

Ivan: „Jo, to jsme od začátku věděli, že prostě sem jdeme žít. A že si je přivezeme. Tak jsme ani tolik peněz neposílali, jako druzí. Ale hledali jsme byt, snažili jsme se něco ušetřit na život tady.“

Irina: „Určitě, taky jsme je tu měli na prázdniny, aby si zvykli. I když to bylo drahé, je sem přivézt na ty prázdniny, ale věděly, kam jdou.“

Ivan: „Jo, a jsme dva, to je důležité, dva platy, to je lehcí než pro ty ženské, co jsou tady bez mužů. Ty se musejí otáčet.“

Irina: „Určitě, dva lidi to zvládnou lépe. I to vyřizování dokladů, školy, pojištění, všechno. A taky když přišli, se jim musel člověk hodně věnovat. Aby se necítili, že jsou někde v úplně jiné zemi. Oni šli ke svým rodičům. To bylo důležité.“

Ivan: „Jo, kdybychom je vzali později, tak by to bylo horší. Ale oni jsou ještě malí, tak si rychle zvyknou. Lépe než dospělí.“

V případě Iriny a Ivana se ukazuje, že již od začátku uvážovali o usazení se v České republice a k tomu směřovali všechny své životní strategie i cíl svých remitencí. Společný život v migraci byl v jejich „migračním plánu“ pevně ukotven. Relativně nízký věk dětí, fungující manželství a stabilizované

socioekonomická situace v migraci se ukazují jako příznivé faktory, které mohou pozitivně ovlivňovat úspěšné sloučení členů rodiny. Tyto závěry mají paralelu i ve výsledcích našeho kvantitativního výzkumu (Gabal Consultig 2007), které ukazují, že migranti a migrantky s dětmi, kteří či které získají trvalý pobyt (a tím i větší „životní jistotu“ pro život v ČR), směřují své strategie ke sloučení rodiny. Podíl dětí v ČR výrazně ovlivňuje rozhodnutí zůstat v ČR. Rodinné zázemí je tak jednou z nezbytných podmínek integrace, protože právě rodina je nejsilnějším diferenciacním faktorem v celém procesu životních strategií, které migranti/ky při své integraci v ČR volí.

Závěr

Každá společnost má genderové hranice vymezeny pomocí norem, které jsou monitorovány a potvrzovány každodenními praktikami, tak je tomu i v případě mateřství. Transnacionální matky nemohou tyto normy (tak, jak jsou ustanoveny v rámci většinové společnosti) ve své každodenní praxi naplňovat (Sotelo 2001). Zatímco na mužskou pracovní migraci je nahlíženo jako na „důležitou pro finanční zajištění rodiny“, migrující ženy jsou zpravidla vnímány jako ty, které od svých rodin „utíkají“ (Parreñas 2001).

Transnacionální matky ve svých vyprávěních mluvily o „těžkém ženském údělu“, o své povinnosti hmotně se postarat o svou rodinu. Přijaly strategii osudové odevzdanosti vůči svému ženskému údělu, která jim pomohla vydržet nelehké podmínky samostatné pracovní migrace. Svou migraci tak vnímaly jako jediné a nejlepší aktivní řešení ekonomické udržitelnosti svých domácností. Jejich vyprávění je tak v souladu s modelem rurálního vnímání ženské pracovní síly, které je kombinováno se socialistickým typem zaměstnávání žen na Ukrajině (Tolstokorova 2010).

Analýza biografických vyprávění ukázala, že strategie rozhodování, zda migrovat do zahraničí, které volí ukrajinské migrantky, jsou pevně zasazeny kolem hlavní argumentace – lepšího života pro jejich děti. Jejich mateřská láska a péče proudí v „transnacionálním proudu lásky“ (Parreñas 2001) a je materializovaná v dárkách a remitencích. Přijetím strategie transnacionálního rodičovství sice roste ekonomická spotřeba rodin migrantek, ale ta je možná jenom za cenu jejich dlouhodobé nepřítomnosti v životě jejich dětí. Souhlasím proto s tvrzením Sotelo (Sotelo 2001:16), která tvrdí: „Transnacionální matky přináší nové měřítko kvality mateřství, nové nerovnosti a nové významy rodiny.“

Literatura

- Aranda, E. M. 2003. „Care work and gendered constraints: The Case of Puerto Rican Transmigrants.“ *Gender and Society*, Vol. 17, No. 4: 609–626.
- Breckner, R. 2001. *Biographical interview*. Nepublikované výukové materiály pro Summer School on Narrative Approaches to Migration. Budapest: CEU.
- Denzin, N. K. 1989. *Intepretative Biography. Qualitative Methods Research Series 17*. London: Sage.

Erel, U. 2007. „Constructing Meaningful Lives. Biographical Method in Research on Migrant Woman.“ *Sociological Research Online*, Vol. 12, No. 4: 5.

Ezzeddine, P. 2011. „Neviditelné ženy (analýza genderové perspektivy integrační politiky ČR).“ Pp. 113–121 in Knotková, B. et al. *Mezi Obzory. Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Gender Studie, o.p.s.

Ezzeddine, P., Kocourek, J. 2006. *Internal Restriction on Czech Labour Market*. Prague: IOM, Global Development Network.

Gabal Consulting. 2007. *Analýza přístupu migrantů a migrantek na trh práce a ke vzdělávání v ČR*. Praha.

Kiblitckaya, M. 2000. „Russia's Female Breadwinners: The Changing Subjective Experience.“ Pp. 55–70 in Ashwin, S. (ed.). *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge.

Lutz, H., Palenga-Möllnbeck, E. 2009. „The „care chain“ concept under scrutiny.“ Příspěvek na konferenci *Care and Migration*, 23.–24. 4. 2009, Goethe University, Frankfurt nad Mohanem.

Miller, D. 2010. *Stuff*. Oxford: Polity Press.

Parreñas, R. 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Berkeley: University of California Press.

Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking: Towards Politics of Peace*. London: Beacon Press.

Schepher-Hughes, N. 1993. *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.

Solari, C. 2010. „Drain vs Constitutive Circularity: Comparing the Gendered Effects of Post Soviet Migration Patterns in Ukraine.“ *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 28, No. 1: 215–238.

Sotelo, P. 2001. *Doméstica. Immigrant Woman Cleaning and Caring in the Shadow of Affluence*. Berkeley: University of California Press.

Szaló, C. 2000. *Transnacionální migrace (Proměny identit, hranic a vědění o nich)*. Brno: Centrum pro studium demokracie kultury.

Tolstokorova, A. 2010. „Where Have All The Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transition of the Institution of Parenthood in Ukraine.“ *Journal of Eastern Anthropological Review*, Vol. 28, No. 1: 184–214.

Verdery, K. 1994. „From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe.“ *East European Politics and Societies*, Vol. 8, No. 2: 225–255.

Vertovec, S. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism.“ *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 25, No. 1: 21–42.

Poznámky

1 Tato studie byla podpořena z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy pro rok 2011, SVV/263 706 „The Economization of Life and Social Inequalities“.

2 Text vychází z disertační práce *Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství (reflexe genderu v migraci)*, školitelka PhDr. Hana

Havelková, Ph.D., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha 2011. Cílem mé disertační práce je analyzovat, jakým způsobem gender operuje v transnacionálních prostorech a jaké to má dopady na prožívání mateřství a formování nových genderových identit. Zajímala jsem se o to, jakým způsobem ukrajinské transnacionální matky narativně konstruují a z významňují své zkušenosti s transnacionálním mateřstvím. Svou pozornost jsem zaměřila také na sociální praktiky transnacionální péče o děti a sociální podmínky ženské pečující migrace v České republice.

3 Jelikož jsem se ve své disertační práci zabývala také sociálními podmínkami ukrajinské ženské pečující migrace, mé informátorky musely pracovat jako uklízečky, hospodyně nebo chůvy v domácnostech, a to na plný úvazek nebo ve vedlejším zaměstnání.

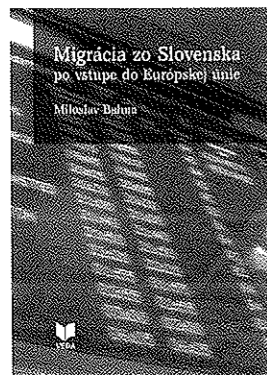
4 V disertační práci jsem se rovněž pokusila ukázat, že „objekty lásky“ (předměty a remitence, které zasílají transnacionální matky svým dětem a rodinám) nejsou pouze doplňkovými předměty, které proudí v transnacionálních prostorech, ale hrají významnou evokativní, instrumentální a emoční roli v prožívání transnacionálního mateřství. V kontextu biografických příběhů můžeme objekty lásky

vnímat také jako specifickou formu jakéhosi poselství (zprávy), které předávaly svým dětem, rodinám a sobě samým. Dokazovaly „správnost“ své volby odejít do zahraničí. Předměty ve formě darů plní důležitou kompenzační roli za fyzickou absenci matek v jejich „reprodukční“ roli, symbolicky rekonstruují a udržují příbuzenské vztahy. Zároveň ale zdůrazňují novou produkční roli ekonomických živitelů svých rodin a obhajují fakt, že „opustily“ své děti.

5 Během svého výzkumu jsem se setkala s poskytováním náhradní péče pouze babičkami, v jednom případě o dítě dlouhodobě pečovala teta transnacionální matky (ta ji sama jako sirotka vychovala).

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Petra Ezzeddine je sociální antropoložka, působí na katedře obecné antropologie a katedře genderových studií FHS UK v Praze. Ve svých výzkumech se věnuje metodologii kvalitativního výzkumu, genderu v migraci, transnacionálnímu rodičovství a transnacionálním sítím péče o děti a staré lidi. Korespondenci zasílejte na adresu: luksik76@hotmail.com.

Bahna, Miloslav. 2011. Migrácia zo Slovenska po vstupe do Európskej únie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 219.

Kniha sa venuje migrácii zo Slovenska v období pred a po vstupe do Európskej únie v rokoch 2002 až 2009. V teoretickej rovine rozpracúva možnosť konceptualizovať medzinárodnú migráciu v rámci systémovej teórie. V rozsiahlej analytickej práci s mnohými doteraz neanalyzovanými údajmi o migrácii zo Slovenska a z ďalších nových členských krajín EÚ autor kladie otázku, či je možné tieto migračné toky vysvetliť pomocou klasických teórií medzinárodnej migrácie. V knihe nájdete aj odpovede na otázky: • Je Slovensko naozaj krajinou s historicky druhou najväčšou emigráciou po Írsku? • Aké spoľahlivé sú bežne používané údaje o rozsahu migrácie zo Slovenska? • Zodpovedá rozsah migrácie zo Slovenska po roku 2004 do Veľkej Británie a Írska výške slovenských platov? • Má regionálna platová úroveň vplyv na individuálne rozhodovanie o migrácii? • Čím sa líši slovenská migrácia do Česka a do Británie? • Aký je rozsah vnútrošľovenskej migrácie v európskom porovnaní?

„NEKUPUJETE SI LÁSKU, KUPUJETE SI SLUŽBU“: (RE)KONSTRUKCE PÉČE O DĚTI V PROSTŘEDÍ AGENTUR NA HLÍDÁNÍ / ADÉLA SOURALOVÁ¹

“Don't buy love, buy a service”: (re)construction of childcare in the environment of placement agencies

Abstract: During the last couple of decades, paid childcare has become one of the central issues of feminist research. Agencies mediating childcare are a relatively new actor in childcare arrangements in the Czech Republic. This article argues that these agencies do not fill a gap in the market by offering childcare. Far from providing simple supply that reacts to a market demand, the agencies create the demand for specific care. Drawing upon qualitative research conducted with owners of these agencies, the text looks into the ways in which childcare is constructed. The issues of qualified, specialized, and professionalized care are discussed. The article aims to show that childcare in the agencies is deconstructed as a natural female activity and is reconstructed as a gendered activity requiring particular skills that are subjected to professional screening.

Key words: child care, placement agencies, nannies

„České rodiny jsou hodně náročné, neslevují ze svých nároků, když si chtějí nechat pohlídat dítě, tak opravdu chtějí, aby se s tím dítětem pracovalo a aby se tam něco dělo, aby to dítě jenom neodložily, aby se to dítě rozvíjelo. Jsou velmi nároční na chůvu, ale jsou ochotni i za to zaplatit. (...) Mají nároky na její vzdělání, velmi často to dělají vysokoškolačky anebo opravdu chůvy se vzděláním. Jsou vlastně školené ty pečovatelky, jsou tam nároky na řídicí průkaz, na cizí jazyk, jsou to až nároky jako na nějakou manažerskou pozici.“ (majitelka agentury Sluně)

Úvod

Sladování pracovního a rodinného života se stalo v posledních letech jednou z hlavních agend akademického i (sociálně)politického diskursu nejen v ČR. Jak uvádějí např. Crompton a Lyonette (2006), rovnováha pracovního a soukromého života na konci minulého tisíciletí nebyla považována za problematickou, protože jí bylo automaticky dosaženo pomocí dvou vzájemně se doplňujících předpokladů: 1. klasickým zaměstnancem pracujícím na plný úvazek byl muž; 2. ženám byla připsána neplacená práce v domácnosti. Řada výzkumů tak vzhledem k proměňující se struktuře pracovního trhu (jeho feminizaci) začíná popisovat delegaci péče o děti a obecně zodpovědnosti za domácnost na různé typy aktérů. Velice zjednodušeně můžeme klasifikovat tyto aktéry na instituce, a to státní (jako školky, jesle apod.), nebo soukromé (jako agentury poskytující individuální péči nebo soukromé školky) a individuální jedince, a to neplacené (např. příbuzné), či placené (chůvy).

V českém kontextu se dosud většina studií věnovala zejména otázkám institucionální podpory péče o děti (Dudová, Hašková 2010; Krížková a kol. 2008 atd.). Zájem o privatizovanou péči však zůstával stranou (srov. Kuchařová a kol. 2009). Hana Hašková (2008: 56) ve své analýze denní péče o děti předškolního věku přichází se závěrem, že „individuální soukromou placenou péči o předškolní děti využívá v Čes-

ké republice pouze 1 až 2% rodin s předškolními dětmi, a to i z důvodu finanční nedostupnosti“ (viz též Kuchařová a kol. 2009). Tento model je relativně častý v zahraničí, kde je péče o domácnost a o děti delegována na migrantky (srov. v USA např. Hondagneu-Sotelo 2001; Macdonald 2010; Parreñas 2001; v Evropě viz Lutz 2011, 2008; Anderson 2000; Momsen 1999; Isaksen 2010; v Asii viz Lan 2006 atd.). V českém kontextu se nejedná o fenomén natolik plošně rozšířený, i když můžeme najít rodiny, které si najímají na pomoc v domácnosti ukrajinské migrantky (viz Ezzeddine 2011), ale také model delegované péče, který narušuje výše uvedenou etnickou logiku – české ženy pracující pro vietnamské rodiny (Souralová 2011). Tento text přináší závěry výzkumu, který se zaměřil na privatizovanou péči vykonávanou nemi-grantkami a zprostředkovanou soukromými agenturami.

Výzkum, jehož závěry následující text přináší, si nekladl za cíl zachycení celé komplexity vztahů mezi chůvami, rodinami a zprostředkujícími agenturami, ale zaměřil se pouze na poslední uvedené aktérky v trojúhelníku vztahů ve snaze zachytit způsoby, jak je vytvářena představa péče a s jakými významy se pojí. V této stati se tedy ptám, jak je v prostředí agentur na hlídání dětí definována péče o děti? Jaký obraz péče agentury vytvářejí? Tento text je příspěvkem do mezinárodní debaty o placených pomocnicích v domácnosti a v tomto ohledu přináší pohled na placenou péči, která je vykonávána ženami z majority pro ženy z majority pod rouškou „profesionalizované služby“. A zároveň v kontextu českého výzkumu popisuje zatím okrajové téma debaty („další formu péče o nejmenší děti“, Kuchařová a kol. 2009), které český feministický diskurs již po desetiletí zaměstnává – téma sladování pracovního a soukromého života. Na následujících řádcích nejprve představím konceptuální pole výzkumu, přičemž se zaměřím na otázku placené péče jako ženské aktivity/dovednosti. Následující části přináší závěry kvalitativního výzkumu. V nich sleduji vytváření poptáv-

lov na Slovensku. „... máme prebytok približne 5000 učiteľov.“ [online]. Dostupné z: <<http://www.slovenskyrozhlad.sk/opr%C3%A1vnen%C3%A9-po%C5%BEiadavky-%C4%8Dite%C4%BEov,425.html>>.

15 Zuzana Uhde v tejto súvislosti upozorňuje na odlišnosti v chápaní Iris Young a Nancy Fraser. „Na rozdiel od Nancy Fraser, ktorá definuje ekonomické a kultúrne nespravedlnosti ako odlišné formy, ktoré vyžadujú odlišné formy nápravy prostredníctvom redistribúcie alebo uznání, Young chápe boje o uznání ako integrálnu súčasť úsilí o odstránenie útlaku vo všetkých jeho formách, teda jak útlaku prameňového ze spoločenskej deľby práce, tak útlaku zakotveného v kultúrnych vzorcích.“ (Uhde 2010: 16–17)

16 Sevenhuijsen upozorňuje, že diskusia o starostlivosti vo feministickom myslení sa tradične viedli skôr okolo pojmu identity, pričom podľa nej by sa mali sústrediť viac okolo pojmov konania a morality (Sevenhuijsen 1998: 26).

17 Feministická filozofka známa svojou analýzou praxe materstva. Autorka knihy *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace* (1989).

18 Predstavitel' komunitaristickej politickej a morálnej filozofie a etiky cností. Autor práce *After Virtue* (1981).

19 Status chránenej osoby v tzv. učiteľskom zákone na Slovensku je prejavom takto chápanej starostlivosti. Pozri Bačová 2005; Hoagland 1995.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Mgr. Adriana Jesenková, Ph.D. je absolventkou Filozofickej fakulty UK v Bratislave v odbore história a filozofia. V roku 2004 obhájila dizertačnú prácu v odbore systematická filozofia. Pracuje ako odborná asistentka na Katedre aplikovanej etiky na FF UPJŠ v Košiciach, kde prednáša filozofické disciplíny a sociálnu etiku. Ako výskumníčka pôsobí v občianskom združení EsFem zameranom na rodový výskum a rodovo citlivú výchovu. Svoj odborný záujem sústreďuje na feministickú morálnu filozofiu, otázky vzťahu starostlivosti, moci a spravodlivosti. Korešpondenciu zasielajte na adresu: adriana.jesenkova@gmail.com.

NEVIDITELNÁ PRÁCE ANEB ŽENY MIGRANTKY NA SVÉ VLASTNÍ CESTĚ.

ROZHOVOR S MAGDALOU DE GUSMÃO,
ZAKLADATELKOU OBČANSKÉHO SDRUŽENÍ
COMUNIDÁRIA V PORTUGALSKU¹

Magdala de Gusmão pochází z Brazílie a do Evropy přišla poprvé před šesti lety. V Brazílii absolvovala bakalářská studia v oboru podniková ekonomika – finance a marketing na Fundação Getúlio Vargas a později v oboru finance a marketing na Univerzitě v São Paulo. Pracovala jako profesorka ve Fundação Raimundo Marinho. Dále absolvovala roční kurz sociální ekonomie na Univerzitě Complutense v Madridu. Sdružení ComuniDária založila v lednu 2008 v Lisabonu společně se svým druhým manželem a jeho matkou. ComuniDária je občanské sdružení, které se zasazuje o důstojné pracovní podmínky migrantek v Portugalsku. Protože nejčastějšími pracemi, které migrantky ze třetích zemí v Portugalsku vykonávají, jsou pomocné práce v kuchyni, práce v úklidových firmách, v pohostinství a hlavně domácí práce, stala se ComuniDária na základě těchto okolností občanským sdružením migrantek domácích pracovnic.

Šárka Zelenková: Paní Magdalo, co Vás přivedlo do Portugalska a co Vás přimělo založit ComuniDária?

Magdala de Gusmão: To je asi nejtěžší otázka. Žila jsem v Brazílii, kde jsem pracovala v administrativě a na částečný úvazek jako profesorka na univerzitě, v té době jsem již měla pětiletého syna. Žili jsme celkem slušně. Můj manžel, který je účetní, však nebyl spokojen, chtěl něco lepšího a byl přesvědčen, že v Portugalsku bude mít více příležitosti a lepší podmínky. Rozhodl se proto emigrovat. Já jsem vždy přemýšlela o tom, že by možná nebylo špatné vyzkoušet si život, případně studia v zahraničí. Manžel se takto rozhodl a já chtěla, aby rodina byla pohromadě, tak jsem po čase odešla za ním. Vůbec to ale neprobíhalo tak, jak jsem si představovala. Mohu říci, že jsem studovaná a informovaná žena, a myslela jsem si, že mě toho nemůže jako imigrantku mnoho překvapit, ale to jsem se mylíla. Když jsem se celkově zkomplikovala. Přijela jsem s turistickým vízem a nenašla jsem práci, manželství se rozpadlo. Během krátké doby jsem se ocitla v nelegálním postavení: vízum mi vypršelo, procházela jsem rozvodovým řízením, usilovala o svěřeni syna do péče, byla jsem bez zaměstnání a hledala ubytování. Tam někde lze také hledat první pohnutky, které mě pak v budoucnosti vedly k založení ComuniDária. Ve specifické situaci, ve které jsem se ocitla, jsem hledala pomoc u různých institucí, ale komplexní podporu jsem ni-

kde nenašla. Ne že by někdo mou situaci snižoval, to ne, ale nenašla jsem odpověď. Musela jsem se tedy rychle rozhodnout, jak budu situaci řešit sama. Musela jsem dále usilovat o získání syna do své péče a zároveň jsem musela odejít z bytu a pořád jsem neměla práci. Hledala jsem zaměstnání na inzerát v novinách a našla jsem práci jako recepční v jednom rodinném hotelu v Sintře za Lisabonem, kde nabízeli i ubytování. Nebylo jednoduché přesvědčit je, aby mě přijali i se synem, ale nakonec se mi to podařilo dojednat. Hned po prvním dni v novém zaměstnání jsem pochopila, že se nejedná o práci na recepci, ale o místo domácí pracovnice s bydlením u zaměstnavatele (tzv. interní domácí pracovnice). Tuto práci jsem vykonávala tři měsíce, byla to skutečně dramatická zkušenost. Prošla jsem si všemi nesnáze domácí pracovnice cizinky žijící u rodiny zaměstnavatele, bojem o získání písemné pracovní smlouvy, abych mohla svůj pobyt v zemi legalizovat, bojem o stanovení jasné pracovní doby a omezení hodin. Bylo to skutečné vězení, téměř jsem nemohla opouštět místo, kde jsem pracovala. Tato velice tvrdá zkušenost, byť trvala jen tři měsíce, mě později vedla k založení ComuniDária. Ze svízelné situace mě zachránily dvě kamarádky. Vrátila jsem se zpět do Brazílie i se synem, podařilo se mi po měsících vyjednávání získat svolení otce. Vrátila jsem se domů, měla jsem za sebou životní projekt, který zkrachoval – rozpadlé manželství. Byla to pro mě ponižující situace, navíc se mi v Brazílii nepodařilo znovu získat práci. Dlouho jsem uvažovala, co dál, a nakonec jsem se rozhodla vrátit do Evropy, kde jsem měla otevřený proces regularizace. Podařilo se mi získat částečné stipendium na univerzitě v Madridu na roční kurz sociální ekonomiky. O finanční pomoc jsem také požádala rodinu. V této době byl rovněž schválen můj projekt „Sociální mobilita žen migrantek ve Španělsku“, v jehož rámci jsem o víkendech pořizovala v takzvaných telefonních centrech (místo s kabinami, odkud je možné telefonovat levně do třetích zemí) rozhovory s migrantkami. Během tohoto madridského pobytu jsem poznala svého druhého muže, Portugalce, s nímž jsem po ukončení kurzu odjela do Portugalska. Osud mě tedy znovu přivedl do této země. Zde jsem pokračovala ve své investigativní práci, která navazovala na předchozí výzkum sociální mobility migrantek. V Portugalsku jsem realizovala bez jakékoli finanční podpory průzkum s 80 ženami různých národností a profesí. Výsledky byly stejné jako v případě migrantek ve Španělsku. Maxi-

mální sociální mobilita migrantek, a to ještě v lepším případě, spočívá v postupu z nejvíce nejistých zaměstnání, jako je interní domácí pracovnice, na místo prodavačky v obchodě. Jiná sociální mobilita u migrantek neexistuje. Začala jsem také pracovat jako dobrovolnice v oblasti poskytování poradenství cizinkám, které potřebovaly radu ohledně více či méně závažných problémů: od pracovní smlouvy po pracovní vykořisťování a obchodování s lidmi. Projekt se líbil dvěma katolickým církvím, a tak jsem začala pracovat u nich. Nakonec jsem se rozhodla dělat práci na institucionalizovanější úrovni a založila ComuniDária. To bylo možné jen díky novému opatření č. 111 tehdejší sociálně-demokratické vlády, která významně usnadnila zakládání občanských sdružení ve zjednodušené formě zvané SIMPLEX. ComuniDária je pro mě osobní realizací, reakcí na osobní zkušenost, zároveň i profesní realizací, neboť můj zájem se vždy ubíral ke studiu sociálně-ekonomických nerovností mezi lidmi a ComuniDária je sdružení, které bojuje proti sociálním nerovnostem ve společnosti. ComuniDária je pro mě osobním vítězstvím v tom, že jsem dokázala špatnou zkušenost proměnit v něco pozitivního, nezůstat v pozici trpícího, ale jít dál. A bývalo se mi to mohlo jednoduše stát, stává se to mnoha ženám, že zůstanou traumatizovány a nejdou dál.

Šárka Zelenková: Nemůžeme hovořit obecně o migrující ženě či migrujícím muži, protože každý jednotlivec je vždy situován v matici třídních, etnických a věkových vztahů. Co se týče domácích pracovnic, studie profesora Pierra Guibentifa z Univerzity Lisabonské univerzity (ISCTE-IUL) „Domestic Work and Domestic Workers Interdisciplinary and Comparative Perspectives“ ukazuje odlišné zkušenosti domácích pracovnic převážně na základě etnického původu. I přesto bych se Vás chtěla zeptat, zda ze své zkušenosti můžete popsat obecné nejčastější problémy domácích pracovnic. A naopak, zda můžete uvést ty, které jsou odlišné na základě etnické příslušnosti či věku?

Magdala de Gusmão: Ano, podle mě existuje jeden problém, který je společný všem migrantkám pracujícím v domácnostech bez ohledu na jejich etnický původ či věk, a to je neinformovanost a na ni navazující dezinformovanost. Ženy nemají absolutně žádnou znalost místní legislativy týkající se domácí práce, která má velká specifika. Některé ženy jistou představu o zákonech mají na základě znalosti právních předpisů ve své zemi, ale tato znalost jim v Portugalsku k ničemu není. Následně získávají mylné informace ze svého okolí, od jiných migrantek. Tyto informace jsou zcela zmatené a celou situaci ještě více komplikují. Informace správné, srozumitelné a zveřejňované prostřednictvím oficiálních kanálů neexistují. Informační brožury nenaleznete ani na oddělení cizinecké policie, pouze na webu Správy sociálního zabezpečení existuje zmínka a citace zákona o domácí práci, což je ovšem informační kanál, ke kterému se žádná domácí pracovnice nedostane, proto-

že nepoužívá internet, ani se na něm nedokáže orientovat. Domácí práce je neviditelná a není na pořadu dne žádné z vlád v této zemi. Spolehlivé a srozumitelné informace je možné získat jen od několika nevládních organizací, ke kterým se ale ženy dostanou, až když se ocitnou ve složité situaci, pokud vůbec. Teprve když nedobrovolně přijdou ze dne na den o práci, když pracují nepřetržitě 14 hodin denně, když jim byly odebrány dokumenty a upřeno právo vycházet z domu, když zjistí, že jejich zaměstnavatel za ně neodváděl zdravotní a sociální pojištění, a nemají tak nárok na podporu v nezaměstnanosti či v nemoci, že nedostávají ani minimální mzdu, a nemohou se tedy pokusit o legalizaci pobytu, začínají hledat pro svou situaci řešení a pít se po informacích. Ženy nevědí nic o možnosti dvou typů odvodů, netuší, že nižší odvody znamenají nemít nárok na podporu v nezaměstnanosti a nemocenskou. To zjistí, až když onemocní nebo ztratí práci a ocitnou se ze dne na den bez jakékoli sociální ochrany. Neexistuje tu žádná prevence. Mluvím tady samozřejmě o případech, kdy ženy vůbec zjistí, že je něco špatně, protože v celém Portugalsku pracují migrantky jako domácí pracovnice v podmínkách, které jsou zcela nekorektní, a nenapadne je, že by to mělo být jinak.

Co se týče specifických problémů, tak bych nejdříve uvedla ženy z Brazílie, které jsou největší migrantskou skupinou v Portugalsku a mají své specifikum, protože ženy imigrují více než muži. Tyto ženy přicházejí v posledních deseti letech, je to první generace migrantek, na rozdíl od žen přicházejících z Afriky či Kapverdských ostrovů, které tvoří již druhou generaci. Přicházejí samy na základě vlastního rozhodnutí, nikoliv za manželem za účelem sloučení rodiny. V Portugalsku hledají zaměstnání, kde by si vydělaly víc než v Brazílii. Pro tyto případy je charakteristické, že se ženy, hned jakmile je to možné, snaží sloučit rodinu, to znamená přivést své děti. To však může trvat i několik let a ženy často své děti po celou tuto dobu nevidí, děti většinou vyrůstají s prarodiči. Typickým problémem, s nímž se Brazilkyně v portugalské společnosti setkávají, je stigma prostituce. Toto stigma provází každou domácí pracovnici a ženy se ho jen velice těžko zbavují. Samy ho vnímají jako silnou morální šikanu. Je ale třeba říci, že některé Brazilkyně se sexuální práci skutečně věnují. Potíž je v tom, že se tento dojem vztahuje obecně i na ženy, které s tím nemají nic společného. Každá domácí pracovnice z Brazílie se musí sama za sebe s tímto stigmatem vypořádat.

Africké ženy jsou tu delší dobu a mnohé již mají občanství nebo téměř ve všech případech povolení k trvalému pobytu. Tato skutečnost ovlivňuje vztah k jejich zaměstnavateli. Nevidím u těchto žen větší informovanost, ale jejich legální status jim umožňuje se v případě problémů, hlavně při nevyplácení mzdy, obrátit jednoduše na soud. Na druhou stranu se tyto ženy nebouří proti pracovním podmínkám a nízkým mzdám a situaci se celkově přizpůsobují. Brazilkyně se na rozdíl od nich snaží vyjednat si co nejlepší podmínky, nejsou ochotné jít pod určitou cenu a nesmíru-

jí se s ponížením jakéhokoliv typu. A je třeba říci, že jsou to africké ženy, které vždy vykonávají tu nejhorší práci. Pracují nejčastěji jako pečovatelské o staré a nemohoucí osoby v domácnostech či v ústavech, a to jak v interním (bydlí v rodině), tak externím pracovním poměru, nebo jako uklízečky veřejných prostor a sanitárních zařízení. Tento rozdíl je zajímavý: Brazilkyně jsou mnohdy v horším postavení, neboť jsou v zemi nelegálně, ale snaží se i přesto vyjednat a získat v rámci možností dobré podmínky. Ženy afrického původu mají teoreticky lepší vyjednávací pozici, ale vyjednat nechtějí, podmínky akceptují a požadují pouze, aby dostaly zapláceno. Je to můj feministický pohled, moje interpretace tohoto stavu. Myslím si, že Afričanky v Evropě kopírují patriarchální systémy, které jsou v zemích jejich původu velmi silné, a to se pak odráží v jejich postojích. Cesta těchto žen k emancipaci bude ještě dlouhá.

Domácí pracovnice z východní Evropy odlišuje od ostatních žen vysoký stupeň vzdělání. Na rozdíl od Afričanek a Brazilek studovaly na školách technického a jiného zaměření. Domácí práce je tak pro ně jednoznačně zaměstnáním na nižší kvalifikační úrovni, které neodpovídá jejich vzdělání. Mám pocit, že zde tyto ženy své vzdělání zcela devalorizují. Na druhou stranu ale podle mého názoru devalorizují i domácí práci, která je profesí, respektive my chceme, aby byla uznána jako profese, jež má svou hodnotu. Ženy z východní Evropy tuto práci vykonávají, protože jinou nemají, činí tak z nouze. A to, si myslím, není dobře. Jedná se zde o dvojí devalorizaci: kvalifikace a schopností těchto žen a na druhou stranu samotné domácí práce.

Nejzranitelnější skupinou mezi migrantkami, a to je transverzální jev, jsou ženy v nelegálním postavení. Právě zde dochází nejčastěji k případům zneužívání v podobě nekontrolovaného počtu pracovních hodin, nadměrně těžké práce, nevyplácení mzdy, omezování svobody. Musím říci, že jsem se teď právě vrátila z Brazílie, z nejchudší oblasti Mandioca, odkud pocházím. Domácí pracovnice jsou tam velice dobře informovány o svých právech, z práce odcházejí vždy přesně ve stanovenou hodinu a vykonávají jen činnost předem domluvenou ve smlouvě. Je třeba zdůraznit, že zneužívání domácích pracovnic v Portugalsku se týká jen cizinek, nikoli Portugalek, které také nikdy nepracují jako interní domácí pracovnice.

Šárka Zelenková: V Portugalsku existuje zvláštní zákonná vyhláška o domácí práci, domácí práce tedy nespadá pod běžný režim zákoníku práce. Tato zákonná vyhláška je považována za diskriminující a občanská hnutí usilují o její zrušení. Co nám o tomto předpisu můžete říci, jak se k němu stavíte?

Magdala de Gusmão: V současné době existuje pracovní skupina, která vznikla před třemi měsíci a která se věnuje diskusi o této zákonné vyhlášce s cílem navrhnout legislativní změny. Pravda je, že nejsme rozhodnutí, zda je lepší tento předpis upravit, nebo zcela zrušit. V každém případě

na znění zákona, tak jak existuje dnes, se profesionálky tohoto oboru nepodílely ani sebemenším způsobem na jeho připomínkování. Zákon je postaven zcela ve prospěch zaměstnavatele. Já osobně často říkám, že je to feudální zákon. Například článek 2, který vyjmenovává pracovní úkoly, je pro mě zcela nepřijatelný. Žádný profesionál nevykonává úkoly v tak velké škále. Pro mě jsou to otevřené dveře ke zneužívání. Mezi úkoly patří péče o zahradu, šití, péče o domácí zvířata, přičemž poslední bod „...a všechny činnosti, které jsou spojené se zvyky domácnosti“ otevírá prostor v podstatě pro cokoli. Nikdo není schopen v rámci jedné profese a běžné pracovní doby vykonat tolik činností. Při nesplnění jakékoli z nich může žena okamžitě přijít o práci. Co je pro mě zcela nepřijatelné, je část vyhlášky týkající se definice, respektive nedefinice pracovní doby. Zákon pouze říká, že má žena právo na 8 hodin spánku a na odpočinek během dne, pokud tím nebude dotčena služba rodině. U interních pracovnic není jasné, kdy přesně mají právo na odpočinek, žena je k dispozici v podstatě celých zbylých 16 hodin. A často z praxe víme, že ani oněch 8 hodin spánku bez přerušení není dodržováno, interní pracovnice musejí být k dispozici, když se například rodina vrátí z večírku. Po pravdě řečeno si myslím, že vyhláška by měla smysl pouze tehdy, pokud by se zabývala specifickostí domácí práce ve smyslu ochrany soukromí ve vztahu mezi zaměstnankyní a zaměstnavatelem. Vzhledem k tomu, že v současném znění chrání pouze zaměstnavatele, by asi bylo opravdu lepší ji úplně zrušit.

Šárka Zelenková: Migrantky významně přispěly k tomu, aby se mohly ženy v západní Evropě v posledních 20 letech profesně emancipovat tím, že je nahradily v domácí práci a péči o děti. Jak tuto situaci vnímají domácí pracovnice a jak ženy, které je zaměstnávají?

Magdala de Gusmão: Nevím, jak je to v jiných částech Evropy, ale tady v Portugalsku si zaměstnavatelky tuto skutečnost neuvědomují. Starost o domácnost je pro ně podřadná práce, kterou nijak neuznávají, a už vůbec ne v tom smyslu, o kterém se zmiňujete v otázce. Z pohledu domácích pracovnic bych řekla, že ženy mají tendenci spatřovat ve své práci jistou hodnotu a důležitost pro chod domácnosti, kde pracují. Myslím, že na tuhle práci se pohlíželi tak jako v minulosti, kdy se jednalo o běžnou přirozenou práci žen, která ani nebyla placená. Tyto ženy jsou ve stejné pozici jako Evropanky před 100 lety, rozdíl je v tom, že jsou navíc imigrantky. Je třeba říci, že existují také dobré vztahy mezi zaměstnankyněmi a jejich zaměstnavateli, ale to je méně častý jev; ve většině případů se ženy spíše setkávají s problémy. Myslím, že si obrázek o tom, jak si zaměstnavatelé váží práce domácích pracovnic, můžeme udělat na základě statistik: 97 % domácích pracovnic odvádí příspěvky na sociální a zdravotní pojištění v minimálním režimu, který jim nedává právo na podporu v nezaměstnanosti, ani na nemocenskou. Žádná z žen, které do ComuniDária přišly, o této sku-

tečnosti nevěděla. Kdyby ženy chtěly odvádět vyšší částku, musel by zaměstnavatel také více odvádět, přesně o 1.1 euro (270 Kč) navíc, ale na to nechce žádný z nich přistoupit. Zaměstnavatelé nechtějí dát navíc ani 1.1 euro měsíčně, které by významně změnilo situaci jejich pracovnice. Tak o jakém uznání tu můžeme hovořit?

Šárka Zelenková: Co všechno ComuniDária dělá pro zlepšení života migrantek – domácích pracovnic?

Magdala de Gusmão: Poskytujeme právní poradenství, máme sociální a občanskou poradnu. Pomáháme ženám s daňovým přiznáním nebo se získáním elektronického přístupu k účtu správy sociálního zabezpečení a finančního úřadu, s legalizací jejich pobytu nebo s podáním trestního oznámení. Šíříme informace a letáky na důležitých místech, kde víme, že se dostanou k domácím pracovnicím: například ráno v metru, kde také často hned poskytujeme poradenství. Dále pořádáme workshopy, v jejichž rámci se snažíme domácí pracovnice profesionalizovat a hlavně je informovat o jejich právech a také povinnostech. Jednou měsíčně pořádáme pouliční akce, kterými se snažíme přitáhnout pozornost portugalské společnosti k problematice domácí práce. Snažíme se, aby tato práce přestala být neviditelná. Oblékneme soše nějaké významné osobnosti zástěru a dáme jí do ruky smeták. Teď jsme chtěly obléknout zástěru soše Fernanda Pessoy (portugalského básníka, spisovatele a literárního kritika), ale město nám to zakázalo, že by to prý mohlo lidi pohoršit. Tímto happeningem chceme říci, že Fernando Pessoa vykonával hodnotnou práci, která byla společensky uznávána a že by totéž mělo platit pro domácí práci. Lidem na těchto akcích říkáme, že zástěra nebere nikomu důstojnost, že domácí práce je práce důstojná a jako taková má nárok na společenské uznání. Také vysíláme videa, v nichž migrantky domácí pracovnice vyprávějí svoje příběhy. Vedle toho jsme založili Burzu etické domácí práce. Cílem tohoto projektu bylo vytvořit seznam zaměstnavatelů, kteří jsou ochotni přistoupit na základní etická pravidla zaměstnávání domácích pracovnic, a nabízet jim domácí pracovnice. S tímto projektem zatím nemáme úspěch, protože jen velice málo zaměstnavatelů projevílo zájem se do něj zapojit.

Šárka Zelenková: ComuniDária je součástí portugalské platformy MayDay, takzvaných Precarios, která odmítá sociální nerovnost vytvářenou globální ekonomikou, kde velká část světové populace vlastní většinu světového bohatství. Platforma bojuje proti rychlému snižování pracovních standardů. Proč jste se k hnutí připojili? Jak krize ovlivnila sektor domácí práce, který z krize vlastně ještě nikdy úplně nevyšel?

Magdala de Gusmão: Připojili jsme se k MayDay, protože se zasazujeme o lepší pracovní podmínky žen migrantek v Portugalsku. A tato platforma sdružuje různá hnutí, kte-

rá usilují o důstojnou práci pro všechny. Hlavní proud MayDay tvoří mladí Portugalci, kteří reagují na dopady vládních reforem. Portugalsko je země, kde žije 20 % obyvatelstva v chudobě. Celá jedna třetina Portugalců nevystačí s platem na pokrytí základních potřeb, jídla a bydlení. A střední sociální vrstva se propadla na úroveň nižší sociální vrstvy.

Ekonomická krize situaci domácích pracovnic určitě změnila. Malé krůčky k lepšímu, kterých jsme v posledních letech dosáhli, během několika měsíců smetla voda. Mnoho brazilských žen se vrátilo domů, protože ztratily práci a novou už nenašly. Ukrajinky odjely již před delší dobou, kdy se objevily první signály krize. Ženy už nevyjednávají, ani ty, které se dříve snažily; nyní jsou vděčné za jakoukoli práci. Mzdy se příliš nesnižují, nicméně zaměstnavatelé navyšují počet hodin. Takže v podstatě ano, mzdy se snižují, ženy pracují za stejné peníze více hodin. Mám tu teď čerstvý případ jedné ženy, která pečuje od rána do večera celý týden v domově důchodců o staré lidi, tedy nikoliv ve standardní osmihodinové pracovní době. Zaměstnavatel jí řekl, že z důvodů krize bude pracovat i v sobotu, samozřejmě bez navýšení platu. Když namítla, že potřebuje dva dny volna, okamžitě jí propustil. Cítím, že mnohé ženy, které se v naší věci dříve angažovaly, se už neobjevují, protože mají pocit, že to nemá cenu.

Šárka Zelenková: Podle statistik přicházeli muži imigranti o práci dvakrát rychleji než ženy imigrantky. Stavebnictví, kde byli muži nejčastěji zaměstnáni, se v podstatě zastavilo. Co je pravdy na tom, že ženy za této situace převzaly roli živitelů rodin?

Magdala de Gusmão: Ano, to mohu zcela potvrdit. Známe mnoho případů, kdy je v imigrantské rodině živitelkou pouze žena, protože muž prostě nemůže najít práci. Problém je v tom, že muži nepřebírají starost o domácnost, jako je tomu v případě, když ženy nepracují a jsou doma, takže tlak na ženy je v této situaci opravdu velký. Ale například v případě kapverdských žen to tak bylo i před krizí, muži nepracují, jediným živitelem rodiny je žena.

Šárka Zelenková: Na závěr bych Vás chtěla požádat, zda nám můžete uvést nějaký konkrétní příběh ženy, která se na Vás v poslední době obrátila?

Magdala de Gusmão: Ano, například čtyřiatřicetiletá žena ze São Tomé, nejzávažnější případ, který teď máme. Tato žena pracovala jako domácí pracovnice v São Tomé pro vysoce postavenou zaměstnankyni soudu, která jí zařídila úřednický pas a zprostředkovala jí své známé v Portugalsku, rovněž vysoce postavené osobě, nemohu říci více. Tato žena byla zaměstnána jako interní domácí pracovnice. Důvodem, proč do Portugalska přijela, bylo příslibení možnosti studia, tedy vize lepšího života. Vzhledem k tomu, že přicestovala na zvláštní pas a s vízem na delší dobu, nijak se nestarala o povolení k pobytu. Žádný z příslibů nebyl do-

držen. Pracovala nepřetržitě bez volných víkendů, později jí bylo umožněno vycházet jednou za čtrnáct dní v neděli. Čas běžel, aniž by se cokoliv změnilo. Pak se dozvěděla, že jí vypršelo povolení k pobytu, že se s tím nedá nic dělat a že studovat nemůže, protože v zemi nemá legální pobyt. Během dne nesmí vycházet na ulici, nákupy obstarává jiná domácí pracovnice, která v rodině pracuje externě. Její zaměstnavatel jí sdělil, že nemůže odvádět sociální odvody, protože je nelegální, což není pravda. Systematicky ji drželi v nevědomosti. My jsme se o této dívce dozvěděli prostřednictvím jiné domácí pracovnice, která byla rodinou nasmělována na jednorázovou akci, večírek v bytě, a které se dívka svěřila. Poté nás tato žena jednou v neděli, když měla volno, navštívila. Podali jsme trestní oznámení u cizinecké policie pro obchodování s lidmi. Dnes jsou to již dva měsíce a nikdo se nám zatím neozval. Dívku jsem se snažila několikrát kontaktovat, ale zatím marně. Když jsem s ní naposledy mluvila, stále pracovala v domácnosti, protože

se nám pro ni nepodařilo najít místo v chráněném bydlení a ona neměla kam jít.

Děkuji za rozhovor.

Přeložila © Šárka Zelenková, 2012
© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2012

Poznámky

1 Rozhovor vznikl v rámci projektu „Zvýšení role neziskového sektoru v oblasti sociální integrace pracovních migrantů v České republice“, financovaného z prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR, v prioritní ose Mezinárodní spolupráce. Projekt realizuje Sdružení pro integraci a migraci ve spolupráci s portugalskou organizací Solidariedade Imigrante a rakouskou organizací Zentrum für MigrantInnen Tirol.